

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ, KAZAK TÜRKÇESİ VE RUSÇADAKİ SOMATİK
DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayaulym KURMANGALIYEVA

Ankara-2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ, KAZAK TÜRKÇESİ VE RUSÇADAKİ SOMATİK
DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayaulym KURMANGALIYEVA

No: 20911717

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Murat KÜÇÜK

Ankara-2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

Ayaulym KURMANGALIYEVA

TÜRKİYE TÜRKÇESİ, KAZAK TÜRKÇESİ VE RUSÇADAKİ SOMATİK
DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat KÜÇÜK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof.Dr. Murat KÜÇÜK

.....

Prof.Dr. Paşa YAVUZARSLAN

.....

Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Bulut KADEM

.....

Tez Sınavı Tarihi: 04/06/2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Murat KÜÇÜK danışmanlığında hazırladığım “ Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Ayaulym KURMANGALIYEVA

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
TABLOLAR DİZİNİ	II
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. DEYİMLERİN ÖZELLİKLERİ VE ORTAYA ÇIKMASINDAKİ TEMEL UNSURLAR	9
1.2. DEYİMLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÖLÇÜTLERİ.....	16
1.3. DEYİMLERİN DİĞER SÖZCÜK ÖBEKLERİNDEN FARKI	23
1.4. DEYİMBİLİM ÇALIŞMALARINA GENEL BAKIŞ.....	29
İKİNCİ BÖLÜM	35
YÖNTEM.....	35
2.1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	35
2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	35
2.3. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ.....	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	36
SOMATİZM, SOMATİK DEYİMLER VE SOMATİK DEYİMLERİN ÖZELLİKLERİ	36
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	91
ÖZET	96
ABSTRACT	97

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Gözle ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi.....	40
Tablo 2. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Başla ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi.....	64
Tablo 3. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Ağızla ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi.....	72
Tablo 4. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Ayakla ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi.....	81
Tablo 5. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Dille ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi.....	85

KISALTMALAR

T.T.	Türkiye Türkçesi
K.T.	Kazak Türkçesi
Rus	Rusça

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Altay dil ailesi dillerinden biri olan Türk dilinin Kıpçak grubuna giren Kazak Türkçesi ve Oğuz grubuna giren Türkiye Türkçesi kollarındaki somatik deyimlerle ve Hint-Avrupa dil ailesine dahil olan Rusçadaki somatik deyimler arasında semantik, leksikal ve morfolojik açıdan karşılaştırma yapılmıştır. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusça gibi farklı dillerde kullanılan somatik deyimler, söz konusu toplumların kültürel, tarihsel ve coğrafi bağlamını da yansıtmaktadır. Bu deyimler, insanların dünyayı ve yaşamlarını nasıl algıladıklarını ve ifade ettiklerini gösteren önemli birer dil aracıdır.

Karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları, dilin evrensel özelliklerini ortaya koymanın yanı sıra, her dilin kendi benzersiz kimliğini ve derinliğini de vurgular. Bu çalışma, Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasındaki yakınlığı ve farklılıkları, aynı zamanda Rusça ile olan etkileşimleri keşfetmeye çalışarak dilbilim camiasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Tezin Birinci Bölümünde genel olarak deyim özellikleri hakkında bilgi verildi. Bu zamana kadar deyim üzerine yapılan çalışmalara da geniş yer verildi. Bunun yanı sıra deyimlerin ortaya çıkması ve ortaya çıkış nedenlerine değinildi. Sonrasında deyimleri diğer sözcük öbeklerinden ayıran önemli nedenler hakkında anlatıldı.

Tezin ikinci bölümünde ise bu üç dildeki somatik deyimler tespit edildi ve bu deyimler leksikal, morfolojik ve semantik açıdan ele alındı. Sonuç olarak her üç dilde aynı özellikler gösteren deyimler ortaya konuldu.

Son söz olarak, eğitimim boyunca benden desteğini ve yardımını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle her zaman yol gösteren, öğrencisi olmaktan mutluluk ve gurur duyduğum değerli danışman hocam Prof. Dr. Murat KÜÇÜK'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Yüksek lisans tez konumu belirlememi sağlayan, güler yüzünü eksik etmeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a teşekkür ediyorum.

Bu süreçte her koşulda en büyük destekçim olan kıymetli eşim Tilek MAKHAMBETZHAN'a ve uzaktan olsa da destekleyip motive eden aileme sonsuz teşekkürümü sunuyorum.

Ayaulym KURMANGALİYEVA
Ankara, 2024

GİRİŞ

ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Bu çalışmada, Altay dil ailesi dillerinden biri olan Türk dilinin Kıpçak grubuna giren Kazak Türkçesi ve Oğuz grubuna giren Türkiye Türkçesi kollarındaki somatik deyimlerle ve Hint-Avrupa dil ailesine dahil olan Rusçadaki somatik deyimler arasında semantik, leksikal ve morfolojik açıdan karşılaştırma yapılmıştır. Tezde, yabancı ve Türkçe kaynaklardan yararlanılarak deyimler ve somatik deyim terimlerinin tanımlanması yapıp Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin incelenmesi hususunda genel bilgi verilmektedir. Tezin ilk bölümünde deyim ve onun özellikleri tanımlanarak, inceleme bölümünde ise organ isimlerinden biri olan göz ile ilgili somatik deyimler başta olmak üzere diğer organ isimleriyle ilgili somatik deyimler semantik, leksikal ve morfolojik olarak karşılaştırılması gerçekleştirilmektedir.

Genel olarak deyimbilim, Sovyet dilbilimi çerçevesinde ayrı bir dal olarak XX. Yüzyılın 40'lı yıllarında ortaya çıkmıştır. Deyimbilim hakkında ilk tespitler, A.A.Potebnya, İ.İ.Srezneyskiy, A.A. Şahmatov, F.F.Fortunatov'un çalışmalarında vardır. Fransız dilbilimci Ş.Bali'nin görüşleri de deyimbilim alanında etkili olmuştur. Deyimbilimin ayrı bir dal olarak ele alınması ilk olarak E.D.Polivanov tarafından gerçekleştirilmiştir (Polivanov, 2002: 119).

Günümüze kadar deyimler üzerine, çeşitli dillerdeki deyimlerin karşılaştırılması üzerine çok sayıda inceleme yapılmasına rağmen, farklı dil ailelerinden olan Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin karşılaştırılarak araştırılmasına dair çalışmalar çok azdır. Bu nedenle bu çalışmamızda adı geçen

dillerdeki organ isimlerinden oluşan somatik deyimler ele alınıp, karşılaştırılarak incelenmektedir.

Somatik sözcükler, insan ve hayvan vücudunun bölümlerini ifade eder. Deyimsel birimlerin oluşumunda etkin rol alırlar. Deyimbilim alanındaki dilbilimsel fenomenlerin karşılaştırmalı çalışmaları, farklı diller arasındaki temas alanlarını belirleme ihtiyacıyla bağlantılı olarak modern bilim adamlarının dikkatini çeker ve bu; insanların yaşam, kültür, tarih ve psikolojisinin ortak özelliklerini vurgulamamızı sağlar. Dilin deyimsel bileşiminin bilgisi, çalışılan dilin ulusunun zihniyetini daha iyi anlamaya yardımcı olur.

Son yıllarda, organ adlarını içeren deyimlere olan ilgi giderek artmıştır. Somatik deyimler, organ adlarıyla yapılan deyimlerdir. Bu tür deyimler, bir kişinin kendisini ve vücudunun bölümlerini gözlemlesinde ortak bir temele sahip olduklarından, farklı dillerde ve farklı dönemlerde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkar. Bu tür deyimler oldukça çok ve zengindir. *Göz, burun, el, kalp, kulak, dil* sözcükleriyle oluşan deyimler tüm somatik deyimlerin %70'ini kapsamaktadır (Syuyein, 2013: 1).

TEZİN KONUSU

Bu tezin konusu, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin karşılaştırılmasıdır. Birinci bölümde deyimlerin tanımlanması, tarihi ve incelenmesi; ikinci bölümde ise somatik deyimler semantik, morfolojik ve leksikal açıdan araştırılarak, benzerlikleri ile farklılıkları incelenmektedir.

TEZİN AMACI

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin karşılaştırılarak incelenmesidir. Deyimleri tespit ederek somatik deyimleri

semantik, leksikal ve morfolojik açıdan inceleyerek ne kadar farklılıklar ve benzerlikler gösterdiğini, her üç dildeki tamamen eşit olan deyimleri ortaya koymaktır. Ele alınan dillerdeki somatik deyimleri inceleyerek, Türk, Kazak ve Rus halklarının kültürü, gelenekleri ve ahlaki değerleri hakkında bilgi edinmemize olanak sağlamaktır.

TEZİN ÖNEMİ

Deyimlere günlük konuşmamızla birlikte dergilerde, gazetelerde, filmlerde ve televizyon programlarında da sıklıkla rastlanmaktadır. Deyimlerin kullanımı az söz ile geniş bir anlamı dile getirmek, konuşmayı zenginleştirmek, iletişimi daha renkli hâle getirmek için en vazgeçilmez araçlardır. Bu zamana kadar farklı dillerde deyimlerle ve deyimlerin karşılaştırılmasıyla ilgili çok sayıda araştırmalar yapılmasına rağmen farklı dil ailelerinden (Altay ve Hint-Avrupa) olan Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin incelenmesini konu olan çalışmalar çok azdır. Bu nedenle tezde adı geçen dillerdeki "göz" sözcüğüyle yapılan somatik deyimleri gözle ilgili daha fazla deyimler olduğu için ve her üç dilde gözle ilgili somatik deyimler öne çıktığı için tercih ettik. "Göz" sözcüğünün yanı sıra diğer organ adlarıyla yapılan deyimleri de ekledik.

Bu tezde Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin semantik, morfolojik ve leksikal olarak incelenerek karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan bilgiler tüm bu konuyla ilgilenenler için, adı geçen ülkelerde deyim konusunda araştırma yapmak isteyenler için tercümelerde, sözlüklerde faydalı ve önemli bir kaynak olabileceğine, Türkoloji araştırmalarına önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

SINIRLILIKLAR

Tezde, Altay dil ailesine ait olan Kıpçak grubundaki dillerden sadece Kazak Türkçesi, Oğuz grubundan Türkiye Türkçesi, Hint-Avrupa dil ailesine ait olan dillerden sadece Rus dilindeki somatik deyimler incelenerek sınırlandırılmaktadır.

Somatik deyimler de sayı olarak çok olduğundan dolayı ve her dil deyimler bakımından çok zengin ve geniş olduğu için bu çalışmada insan vücudunun en önemli fonksiyonlarından biri, görmekle ilgili 'göz' sözcüğü geçen, sayı olarak çok fazlalık gösteren gözle ilgili somatik deyimler başta olmak üzere baş, ayak ve dil ile ilgili deyimlerle sınırlandırılmaktadır.

KAVRAM VE TERİM

Tez çalışması süresince başvurulabilecek temel kavram ve terimler şunlardır:

1. Frazeoloji, (deyimbilim, phraseology), Yunanca "phrasis" - ifade, deyiş, söyleyiş ve "logos" - bilim sözcüklerinden oluşan sabit birleşimleri yani dildeki bütün deyimsel birleşimleri araştıran dilbilimi alanlarından biridir.
2. Deyim, atasözleri, birleşik sözcükler frazeoloji inceleme alanına dahil olan, iki ve ondan fazla sözcüklerin yapısal, anlamsal kalıplaşmasıyla ortaya çıkan kalıplaşmış ve tek bir sözlük birimi gibi algılanan birleşimlerdir.
4. Somatik deyimler, Yunanca "soma" –vücut, insan ya da hayvan organları adını kapsayan deyimler.
5. Sözcükbilim, dilin kelime haznesini, başka bir deyişle, söz varlığını inceleyen dilbiliminin bir dalıdır.
6. Morfoloji, biçimbilim kelimelerin iç yapısını inceleyen bir bilim dalıdır.
7. Anlambilim, sözcükleri anlam yönünden karşılaştırmalı olarak ve bu anlamların zaman içindeki değişim ve gelişimlerini dikkate alarak inceleyen bilim dalıdır.

ARAŞTIRMA SORULARI

1. Deyim nedir?
2. Deyimin belirlenmesinde, tespit edilmesinde kullanılan ölçütler nelerdir?
3. Somatik deyim nedir?
4. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki deyimlerle ilgili çalışmalar nelerdir?
5. Kazak ve Türkiye Türkçesi, Rus dillerindeki somatik deyimlerin biçimbilimsel, sözcüksel ve anlambilimsel olarak karşılaştırılması sonucunda hangi benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmıştır?
6. Hangi dilde gözle ilgili somatik deyimler çoktur?
7. Kazak ve Türkiye Türkçesi, Rus dillerindeki gözle ilgili somatik deyimlerde ne kadar anlam farklılığı var?
8. Kazak ve Türkiye Türkçesi, Rus dillerinde göz dışındaki organlarla ilgili somatik deyimler ne kadar yaygın?

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu yüksek lisans tezinin genel çerçevesi, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin karşılaştırılarak incelenmesidir.

Türk dilbiliminde deyim olarak adlandırılan sözcükler, Kazak dilinde “turaqtı tirkes”, Rus dilinde ise “frazelogizm” terimi ile ifade edilir. Deyimleri leksikal, morfolojik ve semantik açıdan araştıran dilbilimi alanı ise Türk dilbiliminde ‘deyimbilim’, Kazak Türkçesi ile Rus dilinde “frazeologiya” terimiyle adlandırılmaktadır. Frazeologiya kelimesi Yunanca “phrasis” – ifade, “logos” – bilim sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu terim ilk kez alman dilcisi M. Neander tarafından kullanılmıştır. Frazeolojinin tanımlanması hakkında dünya dilcileri tarafından çok çeşitli görüş ileri sürülmüştür. Aksan (Aksan, 1996: 171) deyimleri araştıran alanı frazeoloji veya idiomatik şeklinde adlandırarak, onu dilde birden fazla öğeden oluşan kalıplaşmış biçimleri araştıran bir bilim dalı olarak incelemektedir. Rus dilcisi Şanskiy (Şanskiy, 1985: 4) deyimbilimi “deyimler ve onun tarihî gelişimini inceleyen bilim” olarak tanımlamıştır.

Deyimler herhangi bir dilin çok önemli anlatım biçimidir. Dilde her zaman mecaz anlatım, güzel sözler, benzetmeler olmuştur. Bu anlatım biçimleri düşünceyi daha etkili, daha net, daha ayrıntılı anlatmak için kullanılmıştır. Deyimler de bu anlatım biçimlerinin arasındaki önemli birim olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Çünkü deyimlerde hem mecaz anlatım, hem etkili anlatım, hem benzetme gibi unsurlar bulunmaktadır. Herhangi bir durumu daha etkili bir biçimde anlatmaya yarayan deyimler dünyadaki bütün dillerde yer almaktadır. Deyim, o dilin tarihini, kültürünü ve yaşam biçimini yansıtmaktadır. Çünkü deyimlerin oluşumunda etkili olan ilk faktörlerden biri bu, yaşam tarzı ve kültür. Deyimler konusunu araştırmak, sadece dilin bir tane anlatım biçimini araştırmak değildir.

Bu konu çok yönlüdür. Bundan dolayı biz araştırmamızın alanını, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin karşılaştırmalı incelenmesi olarak sınırlandırdık. Altay dil ailesi Türk dilinin Kıpçak grubuna giren Kazak Türkçesi ve Hint-Avrupa dil ailesine dahil olan Rusçadaki somatik deyimleri Türkiye Türkçesindeki aynı deyimlerle karşılaştırdık. Kazak Türkçesi ve Rusçayı seçmedeki en önemli faktör, bu iki dilin farklı dil ailelerine ait olmasıdır. Ancak bu iki dili konuşan ulusların aynı coğrafyada olması da dikkate alınmıştır. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi Türk dilinin farklı gruplarına ait olsa da, aynı dil ailesine sahip olması faktörü ve farklı coğrafyalarda bulunma faktörü dikkate alınmıştır. Yani incelemenin daha detaylı ve bütün sorularımıza cevap olabilmesi için, hem farklı dil ailelerinden, hem aynı dil ailesinden, hem yakın coğrafyada bulunan, hem farklı coğrafyada bulunan diller seçilmiştir. Böylece araştırmanın ilk amacı, farklı şartlarda bulunan dillerdeki somatik deyimlerin benzerliği ve farklılıkları hakkında daha detaylı kaniya varmaktır. Bu inceleme leksikal, morfolojik ve anlamsal olarak benzerlik tanıtan 43 somatik deyim üzerinde yapılmıştır. Bu deyimler Aksoy tarafından yapılan atasözleri ve deyimler sözlüğünden (AKSOY, 1993), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Kitabevi; AKSOY, 1991), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. 2 Deyimler Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Kitabevi.), Kenesbayev'in Kazak dilindeki deyimler sözlüğünden (KENESBAYEV, 1977), Kazak Tilinin Frazeologiyalık Sözdigi, Almatı: Kazak SSR'nin Gılım baspası.), Tikhonov'un Rus dilinin deyimleri sözlüğünden (TIKHONOV, 2007), Frazeologicheskiy Slovar'; Russkogo Yazyka: Moskva.) derlenmiştir. Bunların yanı sıra deyimlerin anlamlarını belirlemede <https://kartaslov.ru/>, <https://sozluk.gov.tr/> ve <http://lugatim.com/> çevirimiçi sözlüklerinden yararlanılmıştır. İncelemeleri yaparken Suleymanova Gulnara'nın doktora tezi (Oğuz grubu Türk lehçelerinde organ isimleri ile yapılan deyimler (rusça ve ingilizce ile karşılaştırılmalı çözümlenmesi) de dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra Gökharman

Dilek'in Rusça ve Türkçede Deyimler ve atasözlerinin anlambilim ve biçimbilim açısından denkliği adlı yüksek lisans tezi de dikkate alınmıştır.

Araştırmada somatik deyimleri incelemeyen önce genel olarak deyim kavramı üzerine durulmuştur. Deyimin dilbilimciler arasında nasıl yorumlandığı ve nasıl açıklandığı noktaları ele alınmıştır. Bu bağlamda Korkmaz Z. (Korkmaz, 2007; Aksan, 1996; Shanskıy, 1985), v.b. Türk ve yabancı dilbilimcilerin eserlerine ve araştırmalarına başvurulmuştur. Genel çerçeveleriyle deyim, bir gramer şekil veya çekici bir anlatım özelliği taşıyan ve çoğu zaman öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış ifadeler olarak tanımlanmıştır (Aksoy, 1971: 49). Bunun yanı sıra araştırmanın ilk bölümünde çeşitli dilbilimcilerin deyimlerin özellikleri hakkında tanımlamaları bulunmaktadır. Örneğin deyimlerin en belirgin özellikleri hakkında Aksoy (Aksoy, 1991: 458-468) bunları sıralamaktadır:

Deyimler kalıplaşmış, donmuş ifadelerdir;

Onların sözdizimi bozulmamaktadır;

Herhangi bir deyimın sözcükleri değiştirilip yerine aynı anlamda olsa bile başka sözcükler konulmamaktadır;

Deyimler kısa ve özlüdür;

Deyimler şekil bakımından ekli sözcük şeklinde, sözcük topluluğu şeklinde ve tümce şeklinde diye üç bölüğe ayrılabilir;

Bir deyim, farklı bölgelerde farklı sözcüklerle ya da şekillerle söylenebilir;

Çoğu deyimler gerçek öz anlamlarını kaybederek yeni bir anlama sahiptir. Bu nedenle kimi deyimlerde mecaz şarttır.

Araştırmada deyimler konusunun en önemli alanlarından biri olan deyimlerin oluşumu ve çıkış nedenleri hakkında da genel bilgi verilmiştir. Bu konuda Ahanov K. (AHANOV, 2008), Dil Biliminin Esasları, Aktaran: Murat Ceritoğlu, Ankara, TDK Yayınları.) gibi dilbilimcilerin görüşlerine yer verilmiştir. Ancak araştırma sonucunda ortaya çıkan kanılar, özellikle bu konunun daha detaylı araştırılması gerektiğini göstermiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere farklı şartlarda bulunan dillere ait deyimlerdeki yüksek orandaki benzerlik deyimlerin oluşumu, oluşum nedenleri ve noktaları konusunun araştırılması gerektiğini göstermiştir.

Deyimbilimindeki önemli konulardan biri olan, deyimlerin farklı söz öbeklerinden farkı konusu da bu çalışmada yer almıştır. Bu konu üzerine deyimler ve atasözleri arasındaki farklar ortaya konulmuştur. Bu farklar örneklerle pekiştirilmiştir.

Son olarak çalışmada deyimler üzerine yapılan incelemeler ve eserler ele alınmıştır. Deyimlerin genel dünya dil biliminde ve Türkolojide araştırılması konusu genişçe işlenmiştir. Bu bilgiler, deyimler konusuna katkıda bulunmak isteyen diğer meslektaşlarımıza yardımcı olacak diye umuyoruz. Deyimler toplumun yaşamını, kültürünü, değerlerini, halk bilgeliğini ve ayrıca dilin gelişiminin tarihini yansıtmaktadır.

1.1. DEYİMLERİN ÖZELLİKLERİ VE ORTAYA ÇIKMASINDAKİ TEMEL UNSURLAR

Sözlük sistemindeki deyim sınıfının tanımlanması rastgele bir olay değildir. Dilin işleyişi büyük bir ölçüde kişiler arasındaki etkileşimle sağlanır. Dildeki farklı birimler insanlar arasındaki anlatı sisteminin sonucunda ortaya çıkar. Nispeten bu iki sistem ile; dilbilgisi ve sözlük. Dilbilgisi, dilsel ifadelerin oluşturulmasına yönelik düzenli

kurallardan oluşur ve sözlük, dilsel ifadelerin oluşturulduğu birimlerden oluşur. Böylece kişiler arası etkileşimi oluşturan cümleler ortaya çıkar.

Genellikle herhangi bir cümle, düzenli dilbilgisi kuralları ve sözlük birimleri olan kelimelerden oluşur. Ancak bu dilbilgisi ve sözcük bilgisi arasında bir ara birim vardır. Bu birim yapılarına göre tek sözcüklü olmayan ifadeleri içerir. Aslında bu ifadelerin cümle biriminde yer alması gerekir. Ama bu birimlerin benzersiz kurallara ile oluşumu onların da sözlüklerde yer almasını gerektirir. İşte deyim sistemini oluşturan da bu ifadelerdir. Birden fazla kelimedenden ve benzersiz kurallara göre oluşan deyim birimleridir. Deyimlerin bu özelliği genel olarak kabul görülen görüştür. Örneğin Gencan, deyimleri kalıplaşmış söz öbekleri olarak ele almaktadır (Gencan, 1979: 527). Deyimlerin bu özelliği hakkında Püsküllüoğlu (Püsküllüoğlu, 1995: 7), “Genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğudur” açıklamasını yapmaktadır.

Deyim birimlerinin diğer bir özelliği ise, birden fazla kalıplaşmış, birim içinde kendi anlamlarının dışında farklı bir anlam ifade eden kelimelerden oluşmasıdır. Yapı olarak cümleyi andıran bu birimlerin sözlüklerde yer almasının nedeni ise, bu yapıların cümle ya da atasözleri gibi tam bir yargıyı ifade etmemeleridir. Deyimlerin, diğer söz öbekleri olan atasözleri, birleşik kelimeler ve terimlerden farkı, onların sadece belirli bir durumu ifade etmeleridir. Yani deyimler, genel çerçevesiyle, birden fazla kelimedenden oluşan, yargı içermeyen, sadece belirli bir durumu daha ayrıntılı ve daha etkili anlatmak için kullanılan, içerisindeki kelimelerin kendi ilkin anlamlarını kaybederek diğer kelimelerle tamamen farklı anlama sahip olan kalıplaşmış ifadelerdir. Bu konuda Doğanay (Doğanay, 1971:5), “Bir yahut daha fazla kelimelerle bir şeyi, durumu birtakım edebi sanatlardan da yararlanarak tasvir eden, belirten ve anlatımı güzelleştiren, çoğu kendi anlamları dışında kullanılan kalıplaşmış sözlere deyim denir.” açıklamasını yapar. Hamidov (Hamidov, 2006: 22) da, “Türk halkları felsefesinin, dünya ve hayat görüşünün

bir ifadesi olan deyimler, ifade edilmesi güç ve anlam yetersizliğine neden olabilecek durumlarda kullanılan kısa, etkili anlatım araçlarıdır.” diyerek deyimlerin etkili anlatım aracı olduğuna dikkat çeker. Örneğin, *Gözlerini fal taşı gibi açmak* deyiminin anlamı hayretle, şaşkınlıkla bakmaktır. Bu ifade birden fazla yani beş kelimedenden oluşur; deyimde kullanılan göz, fal, taş, açmak kelimeleri kendi ilkin anlamlarını tamamen kaybetmiştir; şaşkınlıkla bakmak ya da şaşkınlıkla bakmak ifadesini daha da güçlendirmek için kullanılır; ve deyim oluşturulan kelimeleri eş anlamlarıyla ya da diğer bir kelimeyle değiştirmek mümkün değildir, çünkü değiştirildiği zaman deyim kendi anlamını kaybeder, bu da deyim kalıplaşmış ifade olduğunu gösterir. Deyimlerin bu özelliği de, Türkçe Sözlük'teki bu ifadelerle pekiştirilebilir: “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (Türkçe Sözlük, 2005: 517). Bu özellik Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde “Bir tür sözcüksel birim oluşturan anlambilim toplama, genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz” şeklinde ele alınır (Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, 1988: 74).

Deyimlerin diğer bir özelliği de, her deyim benzersiz kurallarla gerçekleşmesidir. Bazı deyimler sadece isimlerden oluşur: *baştan aşağı, akli başında* v.b. Bazı deyimler ise tam bir cümle yapısına sahip: *Gözleri yuvalarından fırlamak* v.b. Bazı deyimler yapı olarak birleşik kelimelere benzer: *göz kararı, gözü keskin* v.b. Deyimlerin yapı açısından çeşitliliği genel olarak iki grup altında toplanır: cümle halinde olan deyimler ve söz öbekleri halinde olan deyimler (Aksoy, 1984). Bu konuda Elçin de deyimleri fiil kipiyle kullanılan mastar halindeki deyimler ve fiil kipi bulunmadığı için cümle halinde bulunmayan deyimler olarak ele alır (Elçin, 1986; 643).

Deyimlerin küçümsenmeyecek kadar önemli olan diğer bir özelliği çekime girmeleridir. Deyimlerdeki kelimeler şahıs ve fiil çekimine girerler: Örneğin *göz yummak* deyimini - Onun hareketlerine *göz yumdum*. Deyimler kalıplaşmış ifadeler olsa da bazı

deyimlerde nesne değişir ve iyelik eki alırlar: Onun hareketlerine *gözünü yumdu*, Bu duruma *göz yummak* zorunda kaldım v.b. Ancak deyimlerle özgü olan bu özelliğın de istisnaları bulunmaktadır: “deyimleri oluşturan bazı kelimeler isim ve fiil çekimlerine girerler; kalıplaşma sebebiyle fiil çekimine girmeyen az sayıda deyim mevcuttur; hiçbir fiil kipi taşımadıkları için cümle hâlinde bulunmayan deyimler mevcuttur; deyimlerin bazıları iyelik ekleri ile kururlar vb.” (Elçin, 1986; 643). Örneğın, *göz kararı* deyimi, kalıplaşmıştır ve isim ve fiil çekimine girmez.

Kırgız araştırmacı Osmonova (Osmonova, 1979: 29), deyimın aşağıdaki temel özelliklerini aktarıyor: dilde hazır bir şekilde kullanılması, iki veya daha fazla sözcükten oluşması, tüm öğelerin bir araya gelerek bir bütünü temsil etmesi, deyimi oluşturan tüm öğeler, cümle haline gelerek bir cümle ögesi olması, canlılık, öğelerinin sırasının değişmezliğı, başka dillere çevirme zorluluğı, öğelerin ilkin anlamını kaybederek yeni bir mecaz anlam kazanması, bazı mecaz kelimelerin yerine eş anlamlı kelimelerin kullanılabilmesi.

Aksakal’a göre deyimlerin temel özellikleri şunlardır: deyimler en az iki sözcükten oluşur, yapı olarak tümceye benzemektedir, genel olarak mastar şeklinde ve fiil gibi çekimlenmektedir, cümle içinde isim, fiil, zarf ve ünlem görevlerini üstlenir, atasözleri gibi deyimler de kalıplaşmış ifadelerdir ve halk eseridir (Aksakal, 1995).

Genel olarak deyimın özellikleri için bunları sayabiliriz: deyim, iki ve fazla kelimededen oluşur; deyimi oluşturan kelimeler kendi ilkin anlamlarını tamamen ya da kısmen kaybeder; yapısal olarak cümle halinde ya da söz öbeğı halinde oluşur; isim ve fiil çekimine girer; mecaz anlamda kullanılır; durumu ve olayları daha çekici bir şekilde anlatmak için kullanılan kalıplaşmış ifadelerdir.

Etkili anlatım için kullanılan ve dilin bölünmez bir parçası olan deyimlerin ilk ortaya çıkışını Orhun Abideleri ve öncesine dayandıran Çetin, bu konuda: “Yazıtlarda kullanılan dile bakıldığında, ses ve biçim özelliklerinin bazı istisnalar dışında oturmuş durumda olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, yazıtların somut anlamlı sözcükler yanında soyut anlamlı çok sayıda sözcüğü de içermesi; anlatımda tekdüzelikten kurtulmayı sağlayan ve oluşumu uzun bir süreç gerektiren, sözcüklerin temel anlamları dışında yeni anlamlar kazanması ve bu temele dayanan ikileme, deyim ve atasözü niteliğindeki güçlü anlatım kalıplarının kullanımı, anlatımda üst düzeyin göstergesi olan başka çok sayıda edebi yapının varlığı Orhon Türkçesinin bu özelliklerin saptandığı dönemden önce kullanıldığına işaret etmektedir.” açıklamasını yapmaktadır (Çetin, 2009: 827).

Dilin anlatım gücünü yükseltmek için kullanılan deyimlerin genel çerçevede dilin ihtiyaçlarına göre ortaya çıktığı söylenebilir. Diğer anlatı birimleri gibi deyimler de kuşaktan kuşağa aktarılan çok çeşitli ve zamanla değişime uğrayabilen birimdir. Deyimlerin oluşum nedenleri çok çeşitlidir. Farklı durumlarda, farklı şartlarda ortaya çıkabilmektedir.

İlk olarak deyimlerin oluşumunda önemli olan unsur dilin deyimlere olan ihtiyacı diyebiliriz. Çünkü kişiler her zaman daha etkili konuşabilmek için benzetmeler, mecaz anlatımlar kullanmıştır. Eski dönemlerde yazılan eserler, şiirler, edebi metinler bunun kanıtı olabilmektedir. Modern dünyada da kişiler aralarında kendi duygu ve durumlarını karşıdaki kişiye daha detaylı iletmek için benzetmelere başvurmaktadır. Örneğin: *O bu duruma o kadar sevindi ki, ağzı kulaklarına vardı.* Yani deyimler hem güzel anlatım için bir ihtiyaç, hem duygu ve durumlarımızı daha detaylı iletebilme aracıdır.

Bunun yanı sıra deyimler belirli bir kültür, gelenek, yaşam tarzı sonucu ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Şerbetlenmek deyimini şanslı olmak ya da korunmak anlamına

gelmektedir. Ancak bu deyimın kaynağı tasavvuftadır. Şerbetlenmek, eski tasavvuf geleneğinde zehirli hayvanlardan korunmak için Őeyh tarafından dua okunan Őerbeti içmektir. Tasavvuf geleneğinden kaynaklanarak, günümüzde halk dilinde deyim olarak kullanılmaktadır. Bunun gibi *Pavucu dama atılmak* deyiminin tarihi de Ahilik geleneğine kadar uzanır. Deyimlerin tasavvuf kaynaklı olması konusunda Abdalbaki Gölpınarlı'nın "Tasavvuftan Deyimler ve Atasözleri" adlı eserini önerebiliriz. Bir diğer deyim olan *Baş eğmek* deyimini farklı dillerde aynı anlamda ve yapıda bulunmaktadır. Baş eğmek deyiminin anlamı saygı göstermek, itaat etmektir. Örneğin Kazak Türkçesinde bu deyim bu anlama kavuŐmasının nedeni de birine saygını, onayladığını, ona itaat ettiğini göstermek için kullanılan jesttir. Tarihte insanlar Hanların huzuruna girdikleri zaman saygı olarak baş eğerler ve aşağı doğru bakarlar. Bu geleneğin sonucunda *Baş eğmek* (K.T. - bas iyi) deyiminin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu konuyu desteklemek adına Çotuksöken'in (Çotuksöken, 2004: 83) bu ifadesini gösterebiliriz: "Kimi deyimlerimiz Nasrettin Hoca ve BektaŐi fıkralarından kaynaklanmaktadır. Bundan başka masallar, efsaneler, tarihsel olaylar, halk arasında yaŐanan olaylar, kültürel etkileŐimlerden (zellikle çeviriler) oluşan birtakım deyimler de dilin söz varlığına katılmıŐtır."

Deyimlerin oluşumundaki diğer bir unsur da, diller arası etkileŐimdir. Doğal olarak bütün diller birbiriyle etkileŐimdedir. Özellikle coğrafi olarak yakın bulunan dillerde bu daha fazla görünmektedir. Örneğin Kazak Türkçesi ve Rusçanın aynı dil ailesine ait olmamasına rağmen, bu iki dildeki birçok deyim bu yapısal olarak, hem anlamsal olarak benzerlik göstermesi, coğrafi yakınlıktan dolayı diller arası etkileŐimin bir göstergesi olabilir. Diller arası etkileŐimde özellikle belirtilmesi gereken unsur da, diller arası eviri sonucu ortaya çıkan veya diğer dil tarafından benimsenen deyimlerdir. Bu da, aynı dil ailesine ait olmayan dillerdeki benzer deyimlerin nedeni olabilir. Bu deyimlerin ilkin hallerinden daha farklı anlamlara sahip olmasının nedeni ise, eviri sırasındaki zorluklar veya kabul eden dil konuŐucularının farklı yaşam biçimini olabilir.

Deyimlerin oluşumundaki diğer bir önemli unsur, başka söz öbeklerinin değişime uğrayarak deyim halini almasıdır. Dilin tarihi dönemlerinden itibaren pek çok deyim birimi değişime uğrayarak günümüze kadar gelmiştir ve bunların bir kısmı atasözleriyle ilgilidir. Bu deyimler hem atasözü hem de deyim olarak kullanılmaktadırlar (Sinan, 2001b: 136).

Deyimlerin oluşturulma yolları ve yaratılış ilkeleri üzerinde yoğunlaşan dilbilimci Ahanov, farklı şekillerde oluşturulan deyimlerin olaylardan, kavramlardan, inançlardan kaynaklandığını söylüyor (Ahanov, 2008: 181). Sonrasında Ahanov (Ahanov, 2008: 182-184) deyim birimleri oluşturmanın yollarını sıralıyor:

1. Deyimlerin oluşturulmasında kişinin çeşitli olaylara ilişkin zihninde bıraktığı hayal biçimi oldukça önemlidir.

2. Bazı deyim birimlerinin ortaya çıkışında çeşitli gelenek ve inançların etkili olduğu düşünülmektedir.

3. Bazı deyimlerin tarihteki bazı olaylardan kaynaklandığı görülmektedir.

4. Zaman kavramları olarak anılan “saat”, “dakika”, “saniye” gibi isimler yavaş yavaş oluştu. Bu zaman birimleri, belirli bir işi belirli bir sürede tamamlamak ya da zaman birimlerinin henüz kullanılmadığı dönemlerde belirli bir zamanda işe başlamak için zaman ölçüsü olarak kullanılıyordu.

5. Bazı deyimler genel sözlüğün dışında bırakılmıştır.

Ancak araştırmacı, deyimlerin oluşumunun sadece bahsedilen satır ve verilerle sınırlı olmadığını kaydetmiştir. Ayrıca araştırmacı etimologların deyimlerin kökenini

netleştirmesi gerektiğini söylüyor (Ahanov, 2008: 186). Bu araştırma çerçevesinde, deyimlerin kökenlerinin araştırılmasının çok önemli olduğu anlaşılmıştır.

Bu konuda araştırma yapan diğer bir bilim insanı Ali Öztürk'tür. Ali Öztürk'e göre deyimler ortaya çıkış nedenlerinden dolayı üçe ayrılmaktadır:

- Fıkralardan kaynaklanan deyimler
- Halk arasında çok sık rastlanan hikayeleri, olayları ifade eden deyimler;
- Gelenekleşmiş tutum, davranışları ifade eden, özetleyen kavramlar (Öztürk, 1986: 321).

Deyimlerin oluşumunda önemli olan unsurları genel çerçevesiyle fıkralardan oluşan deyimler, yaşam tarzından oluşan deyimler, eski gelenek ve kültürlerden meydana gelen deyimler, sık rastlanan durum ve duyguları ifade etmek için kullanılan deyimler olarak sıralayabiliriz. Ancak deyimlerin ortaya çıkış noktası, ortaya çıkış yolları hakkında kesin bilgi vermek mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

1.2. DEYİMLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÖLÇÜTLERİ

Dilbilimciler tarafından yapılan araştırmalara bakıldığında deyimleri, genellikle ilkin anlamlarından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliği taşıyan, oluşum sırasında kendi asıl anlamlarını kaybeden ve ifadeyi süsleyen, güçlendiren kavramlar olarak tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra deyimler, dili konuşanlar tarafından benimsenen ve ihtiyaç duyulan kalıplaşmış birimlerdir. Zeynep Korkmaz deyimler hakkında, "Bu söz kalıpları, aslında çok eski dönemlerden başlayarak dili kullanan bireylerin ve özellikle onu çeşitli edebî türlerle yüzyıllar boyunca işleye işleye şekillendiren sanatçıların yaratıcılığının dile yansımış anonim kültürel görüntüleridir. İğne ile kuyu kazmak örneğinde görüldüğü gibi, dili süsleyen, ona canlılık, çeşitlilik, anlam derinliği ve doğal

bir sanat inceliği katan unsurlardır.” olarak anlatır (Korkmaz, 2018: 17). Böylece Korkmaz, diğer özelliklerinin yanı sıra, deyimlerin edebi ürün olduğunu da dile getirir. Çünkü deyimlerin özelliklerinin arasında, kelimelerin anlamını kaybetmeleri ve kalıplaşmış yapısı dışında, güzel şekillenmiş mecaz anlam, benzetme, benzersiz anlatım da vardır.

Genel çerçevede deyimleri belirli bir anlamı, belirli bir duyguyu veya durumu ifade etmek için kullanılan birden fazla kelimenin birleşimi olarak tanımlayabiliriz. Ancak deyim bilimi alanındaki çalışmalar sırasında doğal olarak çeşitli ölçütler ve çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Günümüzde de yaygın olarak kullanılan ilk sınıflandırmalardan biri, dilin deyimsel yapısının, deyim birimlerinin anlamsal birlik derecesine göre üç tür deyime ayrılmasıdır. Bu sınıflandırmanın yazarı V.V. Vinogradov'du. Vinogradov deyimleri *deyimsel kaynaşmalar*, *deyimsel birlikler* ve *deyimsel birleşmeler* olarak sınıflandırmıştır.

Deyimsel kaynaşmalar, Vinogradov'a göre tamamen kalıplaşmış ifadelerdir. Bu ifadelerin anlamları, deyim bileşenlerinin anlamlarından tamamen farklıdır (Vinogradov, 1977: 121). Bundan dolayı da bölünmesi mümkün değildir. Böyle ifadelerdeki kelimeler değiştirildiğinde ya da çıkarıldığında, deyim anlamını tamamen kaybeder. Örneğin, İşler tamamen *arap saçına döndü*. Bu deyimdeki kelimeler kendi asıl anlamları dışında kullanılmaktadır ve bu deyim bölünmezdir. Deyim, bileşenlerin gerçek anlamlarından tamamen farklı bir anlam ifade etmektedir. O dilin kültürüne ve yaşam tarzına tamamen hakim olunmadığı durumlarda bu tarz deyimleri anlamak mümkün değildir.

Deyimsel birliklerde ise, deyim anlamı, onu oluşturan kelimelerin anlamından türemektedir (Vinogradov, 1977: 131). Kelimeler her ne kadar mecaz anlamda kullanılsa

da, bu deyimlerin ne anlatmak istediklerini ortaya çıkarmak mümkündür. Örneğin: *Altını çizmek* deyiminin anlamı, bir şeyin, durumun önemini belirtmektir. Ancak altını çizmek birleşik kelime olarak da, belirli bir yazıların altını çizmek, not almak anlamını belirtir. Bu birleşim, deyimde her ne kadar mecaz anlamda kullanılsa da, bu mecaz anlam birleşik kelimenin gerçek anlamından etkilenerek ortaya çıkmıştır.

Deyimsel birleşmeler, bu sınıflandırmanın üçüncü grubudur. Bu tür deyimlerde, bileşenlerin bazıları değişebilmektedir. Yani belirli bir anlam taşıyan kelimenin eşanlamlısının yerini almasına ve yerine geçmesine olanak tanıyan ifade türüdür (Vinogradov, 1977: 137-8). Örneğin, *Gözyaşını göl etmek - Gözyaşını sel etmek* deyimleri aynı anlama gelmektedir. Ancak deyimdeki göl kelimesi yakın anlamdaki sel kelimesiyle değiştirilebilir. Bunun sonucunda deyimde anlam değişikliği yer almayacaktır. Ancak deyimde yer alan diğer bileşenler değiştirilemez. *Açlıktan gözü dönmek - Açlıktan gözü kararmak* deyiminde de aynı özellik yer almaktadır. Ancak Larin gibi bazı araştırmacılara göre deyimsel birleşmeler, deyim biriminde yer almamaları gerekir. Larin bu tür deyimleri sıradan söz öbekleriyle beraber ele almıştır (Larin, 1977: 125).

Deyim bilim alanında yapılan bunlar gibi artzamanlı araştırmalar çok önemlidir. Çünkü günümüzdeki deyim tanımının oluşmasında bu araştırmalar çok önemli etkiler göstermektedir ve yukarıda da belirttiğimiz gibi bu tarz sınıflandırmalar günümüze kadar geçerliliğini korumaktadır. Bu konuda N.M.Şanskiy, V.V.Vinogradov'un yaptığı sınıflandırmayı baz alarak dört deyim grubu geliştirmiştir. Bugünlerde bu sınıflandırma genellikle kabul görmektedir. Anlam açısından Şanskiy deyimleri Deyim kaynaşmaları, Deyim birlikleri, Deyim birleşmeleri ve Deyim ifadeleri olarak dörde ayırmıştır (Şanskiy, 1969: 76-85).

Deyim kaynaşması, “deyimdeki genel anlamın öğelerinin anlamlarıyla uyuşmayan, anlam açısından bölünemez bir deyim türüdür.” (Şanskiy, 1969: 79).

Deyim birlikleri, “anlamı deyimi oluşturan kelimelerin anlamlarıyla belirlenen anlamsal açıdan bölünmez olan ve bütünsel deyimlerdir” (Şanskiy, 1969: 81).

Deyim birleşmeleri, “Serbest anlamlı ve deyimsel bağlı anlama sahip kelimelerden oluşan deyimlerdir.” (Şanskiy, 2000: 82).

Deyim ifadeleri, “anlamsal olarak bölünebilen ve serbest anlamlı sözcüklerden oluşan, içeriği ve kullanımı açısından kalıplaşmış deyimlerdir.” (Şanskiy, 1969: 85).

Deyimler üzerine yapılan araştırmaların arasında Türkiye’deki dilbilimcilerin yaptığı eserler de vardır. Ancak genel olarak Türkiye Türkçesindeki deyimlerin tanımları bazı farklılıklarla birbirine benzerdir. Bu tanımların arasında ortak olan en temel özellik, deyimlerin genellikle birden fazla kelimedenden oluşması, bu kelimelerin ilkin anlamları dışında kullanılması ve herhangi bir yargı bildirmemeleri vardır.

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde deyim, “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici birtakım özelliğe sahip olan kelime veya kelime grubu: dalga geçmek, el ele vermek, abayı yakmak, aşağıdan almak, bağrına taş basmak vb.” olarak açıklamaktadır (Korkmaz, 1992: 43 66).

Türkçe Sözlük, deyim için “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” tanımlamasını yapmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 517).

Elçin deyimleri böyle tanımlamaktadır: “Deyimler (tâbirler) asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok

kelimeden kurulu bir çeşit dil ifâdesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır.” (Elçin, 1986: 642).

Deyimlerin tanımı konusunda Aksakal, konuşmacısı bilinmeyen, en az iki kelimeden oluşan, gerçek anlamını kaybetmiş ve farklı anlamda kullanılan kalıplaşmış sözcük gruplarına “deyim” denmesi gerektiğini söylüyor. (Aksakal, 1995: 27). Bunun yanı sıra Aksakal, deyimlerin genellikle mastar şeklinde olduklarını ve fiil gibi çekime girdiklerini ve yapı bakımından cümleye benzediklerini de dile getiriyor (Aksakal, 1995: 27).

H. Ünlü ve M. Ünlü yaptıkları araştırmada deyimlerin kendine özel anlamlar taşıyan ve çoğunun birbirinin yerine kullanıldığı, aynı zamanda anlamsal ve yapısal özelliklerini de gösterdiğini ifade etmektedirler. Bunlar: 1. “Deyimbilim” adı verilen sabit kelimelerden oluşur, 2. Deyimler kişisel düşünceleri ifade etmenin kısaltmalarıdır, 3. Deyimler en az iki kelimeden oluşur (Ünlü, 1995).

Uzun ise deyimleri, birden fazla bileşenden oluşan ve ifadeyi güçlendirmek için kullanılan söz öbekleri olarak tanımlar (Uzun, 1991: 37).

Bu konuda Tülbentçi, “Her ne kadar kesin bir hüküm ifade etmez ise de atasözü değerinde ve ondan daha fazla söylenen sözler vardır ki, bunlara da tabir ve deyim diyoruz” ifadesini kullanır (Tülbentçi, 1977: 6).

Bu konuyla ilgili diğer bir tanım da Hatipoğlu tarafından yapılmıştır: “Anlatım gücünü artırmak için az çok mantık dışına kayan, bazı sözcükleri değişmediği hâlde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır” (Hatipoğlu, 1982: 194).

Yukarıda verilen deyim tanımlarından yola çıkarak deyimlerin genellikle mecaz anlam taşıyan ve en az iki kelimededen oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak bu konuda Korkmaz deyimlerin tek bir kelimededen olabileceğine değinmiştir (Korkmaz, 2003: 66). Bu tespiti karşılık olarak Hatipoğlu'nun (Hatipoğlu, 1964: 222) “Bir tek kelime deyim olamaz eğer bir kelimenin anlamı gerçek anlamından kaymışsa, o kelime mecaz anlamında kullanılıyor veya kelimenin anlamı çoğaltıyor demektir. Çünkü bir kelimenin pek çok gerçek veya mecaz anlamı olabilir. Deyimde ise bir tek kelimenin anlamı dışında kullanılması aranmaz, en az iki kelimenin birlikte kullanılmalarından doğan ortak anlam, gerçek anlam dışında hatta mantık dışındadır. Yoksa bir tek kelimenin mantık dışında kullanılması, çekici bir özellik yaratmaz, belki de anlam kaybolmasına sebep olur.” açıklamasını gösterebiliriz. Deyimlerin bu özelliğiyle ilgili Aksoy, 1953 yılında yaptığı bir çalışmada sadece bir kelimedenden oluşan deyimlerin de varlığından bahsetmiştir. Buna örnek olarak da “sözde”, “gözde” vb. gibi sözcükleri vermiştir (Aksoy, 1953: 206). Ancak 1984 yılında yayımladığı “Tek Sözcüklü Deyim Var mı?” adlı makalesinde bu görüşünü değiştirmiştir ve deyim deyim olması için en az iki sözcüğe ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir (Aksoy, 1984: 4-6).

Sonrasında deyimlerin kalıplaşmış anlatım birimleri olduğunu söylemek mümkündür. Deyimlerdeki bileşenlerin en az birinin kendi anlamı dışında kullanılması da ortak görüşlerden biridir. Örneğin, Palatır bu konuda, “En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş” diyerek deyimlerin hem mecaz anlam özelliği hem kalıplaşmış özelliği hakkında bahseder (Parlatır, 2008: 1). Bu görüşü destekleyen diğer bir tespit de Karaağaç'a aittir: “Bireysel ve nedenli olan söz dizimi biriminin yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözcük birimi gibi algılanan söz öbeğidir. Öteki kalıp sözler gibi, söz dizimi kaynaklı sözcük birimleridir.” (Karaağaç, 2013: 271-272). Bu konuyla ilgili Sinan da, “Deyimlerin en önemli özelliklerinden biri

kalıplaşmadır. Kelimeler birbirleriyle ekli ya da eksiz kalıplaşırlar.” diyerek deyimlerin kalıplaşmış söz birlikleri olduklarını söylemiştir (Sinan, 2000: 142).

Deyimlerin az sayıda istisnalar hariç şahıs eki ve zaman kipleriyle çekimlendikleri de dilbilimcilerin ortak görüşlerindedir. Bu konuda Sinan, “Mastarla biten kelimelerin değişik zaman ve şahıs ekleriyle kullanabildiği bilinen bir husustur.” açıklamasını yapmıştır (Sinan, 2000: 142). Bu görüşü benimseyen birçok dilbilimcilerin arasında olan Aksakal, “Deyimler genelde mastar şeklindedir ancak fiil gibi çekimlenebilirler” demiştir (Aksakal, 1995, 27). Deyimleri şekil ve anlam açısından inceleyen Elçin’e göre deyimlerin şekil bakımından özellikleri şunlardır: Birçok deyim mastar halindedir ve bu deyimler her zaman fiil kipleriyle çekimlenir, deyim içerisindeki bazı kelimeler isim ve fiil çekimine girerler, fiil çekimine girmeyen az deyim vardır, bunun yanı sıra bazı deyimler iyelik ekleri alırlar (Elçin, 1986: 643).

Bu özelliklerin yanı sıra dilbilimcilerin arasında ortak görüş, deyimlerin yapı bakımından sınıflandırılmasında da vardır. Genel olarak deyimler yapısal olarak ikiye ayrılır. Bu konuda Şanskiy de deyimleri yapıları açısından cümleye benzeyen deyimler ve söz öbeklerine benzeyen deyimler olarak ele alır. Aksoy da deyimleri aynı şekilde yani, cümle halindeki ve sözcük öbeği halindeki deyimler olarak sınıflandırır (Aksoy, 1984: 4-6).

N.M. Şanskiy (Şanskiy, 1969: 32) deyimlerle serbest sözcük öbekleri arasındaki farklılıkları hakkında da söz etmektedir: "Deyimler, üretken dönüşümsellik, anlamın bütünlüğü, içerik ve yapının kalıcılığı ve temel yapısal geçirimsizlik gibi özelliklerle ayırt edilmektedir". Şanskiy’e göre, deyimlerin sözcüklerden farkı şöyledir: bir yandan sözcükler morphem gibi basit dil birimlerinden oluşurken, deyimler sözcüksel özelliklere sahip unsurlardan oluşur. Öte yandan, genel olarak sözcükler dilbilgisi açısından bir

bütün olarak biçimlendirilmiş oluşumlar gibi görünürken, deyimler dilbilgisi açısından ayrı olarak biçimlendirilmiş (раздельнооформленные) oluşumlar olarak görünmektedir. Bu nedenle deyimlerin belirli karakteristik özellikleri vardır:

1. iletişim sürecinde yaratılmayan ve hafızadan bir bütün olarak çıkartılan hazır dil birimleridir;

2. anlam, içerik ve yapı açısından süreklilik özelliğine sahip dilsel birimlerdir (kelimelerde olduğu gibi);

3. vurgu açısından bir vokal kompleksi oluştururlar, bu nedenle onları oluşturan ögeler iki (veya daha fazla) temel vurguya sahiptir;

4. konuşan kişi tarafından sözcük gibi algılanan ögelere sahip parçalara ayrılabilir oluşumlardır.

Ancak yukarıda verilen bütün tanımlardaki diğer bir ortak unsur da, tanımlarda genellikle ibaresinin kullanılmasıdır. Genellikle birden fazla kelimededen oluşan, genellikle kendi anlamlarını kaybeden v.b. Bu durum da deyimler konusunun hala da araştırmalara açık bir konu olduğunu göstermektedir.

1.3. DEYİMLERİN DİĞER SÖZCÜK ÖBEKLERİNDEN FARKI

Bu bölümde deyimlerin genellikle atasözleri ile benzerlikleri ve farklılıkları üzerine durulmaktadır. Çünkü uzun zaman deyim ve atasözleri birlikte ele alınmıştır. Hatta kısa bir süre öncesine kadar atasözü ve deyim kavramlarına bir arada meşhur sözler denilmiştir (Sağlam, 2001: 46). Deyimleri ve atasözleri birbirinden ayıran özellikler üzerine pek çok araştırma olmasına rağmen deyimleri ve atasözleri birbirinden ayırmak hala da zordur. Bu zorluk, deyimler ve atasözlerinin genellikle mecaz anlatım

olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki söz öbeği de genellikle kalıplaşmış cümle yapısına ve mecazi anlama sahiptir. Bu faktörler de bu söz öbeklerinin birbiriyle karıştırılmasına neden olmaktadır. Deyimleri diğer söz öbeklerinden ayıran kalıplaşmışlık ve mecaz anlatım faktörü atasözlerine gelindiğinde ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle deyimler ve atasözleri arasındaki farkı anlamak için bazı hususlara dikkat etmek gerek. Bu konuyu yorumlayan Ahmet Turan Sinan, deyimler ve atasözleri birbirinden ayıran 4 farkı tespit etti: (Sinan, 2001a: 22-23):

1. Deyimler yargı ifade etmez. Deyimler, bir durumu, olayı veya varlığı tanımlamak, açıklamak ve ifade etmek için kullanılan kalıplaşmış kelime gruplarıdır. Örneğin, *Gözü açıp kapayınca kadar (T.T.) - Közdi aşıp jumganşa (K.T.) - V mgnovenie oka (Rus.)* deyimini üç dilde de çok hızlı, kısa bir sürede anlamlarına gelmektedir. Bu deyimde gördüğümüz üzere herhangi bir yargı yok, sadece belli bir durum anlatılmaktadır. Atasözleri gözlem ve tecrübe sonucu ortaya çıkan ve herkes tarafından kabul edilen yargıları temsil eder ve olaylardan ders almanızı ve ahlaki tavsiyeler vermenizi sağlar. Örneğin, *Derdini saklayan derman bulamaz (T.T.) - Aurun jasırgan andamay öledi (K.T.)* atasözünde ise her derde bir derman aramamız gerektiği, hastalığı gizlemememiz gerektiği anlatılmaktadır.

2. Atasözleri de deyimler gibi kalıplaşmış ifadelerdir. Aslında bu kalıp yargı deyimlere göre daha katıdır. Deyimlerdeki kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bazı farklılıklar görülebilir. Atasözleri bir yargıya sahip olduğu kadar nasihat anlamı da taşıdığı için belirli bir kip ve kişilik ekiyle kalıplaşmıştır. Bu nedenle tek biçim atasözleri bulunmaktadır. Bu esnekliğe bir örnek de deyimlerde birden fazla zaman kipinin kalıplaşmış örneklerinin bulunmasıdır. Deyimlerdeki kalıplaşmalar çoğunlukla söz dizimi açısından dır. Örneğin, *Gözlerine inanmamak (T.T.) - Kozderine sene almau (K.T.)* deyimini cümle yapısına göre değişiklikler gösterebilir: O kendi gözlerine

inanamadı. Ancak atasözleri, cümle içinde kullanılsa da kişi ve kip özellikleri değişmez. Örneğin, Bahar geldi havalar soğudu, atalarımız mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır demişler. Yani atasözleri cümle içinde leksikal ve morfolojik açıdan değişiklik göstermezler. Ama bazı atasözlerinin birkaç tane kalıbı olabilmektedir. Ancak bu kalıplar da kalıplaşmıştır ve cümle içi ya da farklı kullanımlarda bu kalıplar değişmezdir. Örneğin: *Ayağını yorganına göre uzat ya da Yorganına göre ayağını uzat.*

Deyimlerin atasözlerinden farkı üzerine araştırma yapan diğer bir dilbilimci Gümüştam da, Sinan'ın bu tespitine benzer tespit ortaya koymaktadır. Gümüştam, deyimleri yargısız dil birlikleri olarak ele alır. Atasözlerini birer hüküm tümcesi olarak gösterir. Bunun yanı sıra atasözlerinin yargı ifade etmesinden dolayı çoğunlukla geniş zaman ve emir kipinde kullanıldıklarına da dikkat çeker. Gümüştam'a göre deyimler ise buldukları bağlama göre farklı şekillerde çekimlenebilmektedirler (Gümüştam, 2012: 363).

Deyimleri atasözlerinden ayıran bu sözdizimsel özellik hakkında Vecihe Hatipoğlu (Hatipoğlu, 1964: 222) da söz etmektedir: “Atasözleri şekil yönünden çok defa geniş zamanlı veya emir kipli bir cümle ile kurulur ve her şahsa göre değiştirilen çekim eklerini alamazlar. Deyimler ise şekil yönünden cümle halinde kuruldukları gibi, cümle kurmadan da kullanılırlar. Deyimlerde; fiil, zaman ve şekilleri alabildiğine çeşitlidir. Çok defa türlü çekim eklerini alışları da deyimleri, atasözlerinden ayıran en büyük özelliklerdir.”.

Ancak deyimlerin şahıs ve zaman ekleriyle çekimlenmesi konusunda dikkat etmemiz gereken bir durum vardır. Deyimler genel olarak çekimlenirler. Deyimlerin bu özelliği birçok dilbilimci tarafından kabul edilmektedir. Bu görüşlerin birkaçını yukarıda belirttik. Ancak zaman ve şahıs ekleri almayan deyimler de bulunmaktadır. Genel bir

bakışla deyimler, yapısı açısından cümle halindeki deyimler (*T.T. - kaleminden kan damlıyor, iğne ile kuyu kazmak*), söz öbekleri halindeki deyimler (*T.T. - göz kararı, gözü keskin*) olarak ele alınabilir. Bu konuda Aksoy'un çalışmasına atıfta bulunabiliriz. Aksoy, deyimleri aynı cümle halindeki ve sözcük öbeği halindeki deyimler olarak sınıflandırır (Aksoy, 1984: 4-6). Burada mastar ekiyle yapılmış deyimler hem şahıs hem zaman hem iyelik eklerini alabilirler. Örneğin, *Gözünü üstünden ayırmamak* deyimini bu şekilde çekimlenebilir: *Gözünü üstümden ayırmadı, gözümü üstünden ayırmadım, gözünü üstünden ayırmaz v.b.* Cümle şeklinde kalıplaşmış deyimler ise iyelik eki alabilir. Örneğin: *Kaleminden kan damlıyor* deyimini, *Kalemimden kan damlıyor* olarak değişkenlik gösterebilir. Ancak cümle şeklinde olan deyimlerde, deyimlerin kalıplaşmış özelliği ön planda bulunmaktadır. Örneğin: *Yorgan gitti, kavga bitti; Dostlar alışverişte görünür v.b.* Söz öbekleri yapısına sahip deyimlerde de bu durum istikrarlı değil. Bazı deyimler iyelik eki alırken, bazıları kalıplaşmış özelliğini korumaktadır. Örneğin, *Göz kararı* deyimini kalıplaşmış söz öbeğidir ve herhangi bir ek almamaktadır. Bunun yanı sıra *Gözü keskin* deyimini, *Benim gözüm keskindir, Senin gözüün keskindir, Onun gözü keskindir* şeklinde iyelik eki alabilmektedir.

3. Atasözleri ve deyimlerin sanatsal ve sessel özellikleri ve milli temele dayanmaları bakımından pek çok ortak noktası bulunmaktadır. Deyimlerin amaç açısından atasözlerinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Deyimlerin amacı, bir kavramı özel bir kalıp içerisinde ilgi çekici ve hoş bir şekilde aktarmaktır. Atasözlerinin amacı öğüt vermek, yol göstermek, tecrübeyi ortaya koymaktır. Örneğin, *O çok ağladı* ifadesinin yerine, *O gözyaşını sel etti* ifadesini kullanarak kavram daha da canlı hale gelmektedir. Atasözlerinin amacı ise kavramları canlandırmak yerine, öğüt nasihati güzel ifadelerle dile getirmektir. Örneğin, *öfke ile kalkan zarar ile oturur* ifadesi ile dinleyiciye öfkenin ne kadar zararlı olduğunu sebep sonuç ilişkisiyle anlatılmaktadır.

4. Deyimler ile atasözlerindeki farklar arasında olumsuz kullanım da görülmektedir. Atasözleri arasında olumsuz kalıplaşmış sözler de vardır. Bu tespiti açıklık getirmek için atasözlerinin anlam açısından sınıflandırılmasına göz atmak gerekir. Atasözleri olumlu, olumsuz ve soru cümleleri şeklinde ele alınır (Özçelik-Erten, 2005: 224). Nasihat ve öğüt verme, atasözlerini deyimlerden ayıran en büyük özelliktir. Bunun yanı sıra atasözleri sakındırma, kötülükten men etme için de kullanılmaktadır. Bundan dolayı olumsuz kalıplaşmış atasözleri bulunmaktadır. Örneğin: *Ayrandan aşağı katık olmaz; Denizdeki balığın pazarlığı olmaz v.b.* Olumsuz kalıplaşmış atasözlerinin yanı sıra Soru cümleleri de bulunmaktadır: “Sayıca az olmakla birlikte birtakım atasözlerimiz soru cümlelerinden kurulmuştur. Soru atasözünün ancak dışında görülen bir öge olup anlamında cevap bekleyen bir durum yerine kesin bir yargı, temel bir kavram yatmaktadır. Bu gibi atasözlerimizde anlatım, daha değişik ve etkili bir sözle verilmek istenmiştir.” (Oy, 1972: 95). Örneğin: *Buğday ekmeğın yoksa, buğday dilin de mi yok?*

Bunların yanı sıra deyimler ve atasözleri arasındaki fark olarak deyimleri oluşturan kelimelerin ilk anlamlarını kaybetmelerini söyleyebiliriz. Atasözlerinde ise bu durum biraz farklılık göstermektedir. Atasözleri mecaz anlatım olsalar da, atasözlerini oluşturan kelimeler kendi anlamlarını korumaktadırlar. Örneğin, *Göze girmek (T.T.) - Közge tüsü (K.T.)* deyiminde ilgi çekmek, ilgi toplamak, başkalarının nazarında güven kazanmak anlamı vardır. Ancak deyimdeki kelimeleri ilkin anlamlarıyla ele alırsak, birinin gözüne bir şeyin girmiş olması kavramı ortaya çıkmaktadır. Yani deyimdeki girmek fiili kendi ilk anlamını tamamen yitirerek farklı bir kavrama dönüşmektedir. Dost başa bakar, düşman ayağa atasözünün anlamı mecazi olarak kullanılmaktadır, ancak atasözündeki hiçbir kelime kendi ilkin anlamlarını yitirmemektedir.

Deyimlerde mecaz anlam her zaman mevcuttur. Mecaz anlatım deyimlerin ilk özelliği olarak da ele alınabilir. Bu konuda Sinan, deyimlerin gerçek anlamlarından az

çok farklı bir anlam taşıdıklarını söylemektedir (Sinan, 2000: 142). Ancak atasözlerinde bu kaide her zaman istikrarlı değildir. Örneğin, *Dost ile ye iç, alışveriş etme; Bugünkü işini yarına bırakma; Ölüme çare bulunmaz; Hayırlı komşu, hayırsız akrabadan iyidir* vb. atasözlerinde mecaz anlatım bulunmamaktadır. *Bal tutan parmağını yalar* gibi atasözleri ise mecaz anlam taşımaktadır. Bunların yanı sıra *Ağacı kurt, insanı dert yer* şeklindeki hem gerçek hem mecaz anlam taşıyan atasözleri de bulunmaktadır.

Sonuç olarak deyimleri atasözlerinden ayıran özellikler:

Atasözleri belirli bir yargıyı ifade eder. Deyimler ise belirli bir durumu ifade eder.

Atasözleri sözdizimsel açıdan kalıplaşmıştır ve genelde geniş zaman ve emir kipiyle kullanılır. Deyimler ise bazı istisnalar olmakla birlikte, şahıs ve zaman ekleriyle çekimlenir.

Atasözleri anlam açısından nasihat ve öğüt verir. Deyimler ise belirli bir durumu, olayı daha keskin ve çekici anlatabilmek için kullanılır.

Atasözleri cümle şeklindedir ve olumlu, olumsuz, soru atasözleri vardır. Deyimler yapısal açıdan çok değişkenlik göstermektedir. Hem cümle, hem söz öbeği, hem mastar cümlesi olarak önümüze çıkmaktadır.

Atasözleri içerisindeki kelimeler kendi ilkin anlamlarını korumaktadır. Deyimlerde ise bu durum farklıdır. Deyimlerin barındırdığı kelimeler kendi anlamlarını tamamen ya da kısmen kaybederler.

Atasözleri anlam bakımından mecaz anlamlı atasözleri ve gerçek anlamlı atasözleri olarak ele alınır. Deyimlerde ise, mecaz anlatım ön plandadır.

1.4. DEYİMBİLİM ÇALIŞMALARINA GENEL BAKIŞ

Deyimbiliminin bağımsız bir dilbilim dalı olarak ortaya çıkması, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Rus bilim adamlarının araştırmaları ile başlar. 1950'li yıllarda deyimlerin benzer ve farklı özellikleri üzerinde çalışmalara başlar. 1960-70'lerde deyimlerin yapısına ve sözlüklerdeki deyimlerin açıklamaları hakkında araştırmalar yapılır (Novitskaya, 2013: 2). Bu deyimleri semantik, morfolojik, sözdizimsel ve leksikal yönden ele alan birçok araştırmacı farklı şekilde tanımlama yapsa da, genel çerçevede bu tanımlamalar birbirine benzerdir. Deyimbilim alanında çok önemli araştırma yapan dilbilimciler arasında N.M. Şanskiy, A.A. Şahmatov, V.N. Teliya, A.İ. Molotkov, V.P. Jukov, İ.E. Savko, F.F. Fortunatov, M.V. Panov, V.V. Vinogradov ve B.A. Larin gibi birçok Rus dilbilimci vardır. Bunların arasında Şanski, “Deyimbilim, dilin deyimsel sistemini şimdiki durumu ve tarihsel gelişimi açısından inceleyen dilbilim dalıdır” (Şanskiy, 1985: 4) olarak tanımlar.

Bugüne kadar Avrupa'da deyimlerin gelişmesinde önemli rol alan çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi, 1978'de İngiltere'de yayınlanan ve J. Seidl ve W. McMordie tarafından yazılan “İngilizce Deyimler ve onların kullanımı” adındaki sözlüktür. Bu sözlüğün girişinde deyim teriminin bilimsel açıklaması “bir bütün olarak kelimelerin tek tek anlamlarından farklı anlamlara sahip olan kelime grubudur” olarak gösterilmiştir (Seidl-McMordie, 1983: 4'ten aktaran; Solodub-Al'breht, 2003: 172). Bu tanım, deyimdeki öğelerin anlamsal dönüşümünü açıkça göstermektedir. Deyimin genelleştirilmiş mecazi anlamı, bu işaretin temelinde ortaya çıkar (Solodub-Al'breht, 2003: 172). İsveçli dilbilimci Ch.Bally'nin 1909'da yayınlanan “Fransız ifadesinin Bilimi” başlıklı çalışmanın özel bir yeri vardır. Bally ilk olarak deyimleri sözlük biliminin ayrı bir dalı olarak ele aldı. Bally'nin deyimler üzerine yaptığı araştırmalar deyimlerin oluşumu ve gelişiminde çok önemlidir. Fransızcada tamlamaların sınıflandırılması ile

ilgili sorunları ele alan Bally, tümceyi oluşturan öğelerin durağanlık derecelerine göre bunları ikiye ayırmıştır (Bally, 1961: 89):

1. Birleştirildikten hemen sonra ayrılabilen ve başka kombinasyonlara dönüştürülebilen bağımsız unsurlara sahip kombinasyonlar.
2. Bağımsızlığını tamamen yitirmiş, aralarında ayrılmaz bir bağ bulunan ve ancak bu birleşim içinde anlam kazanan unsurlardan oluşan birleşimler.

Bu sınıflandırma günümüzde kabul edilen atasözleri ve deyimlerin arasındaki en önemli ayırt edici faktör olarak sayılabilir. Eğer deyimleri genel çerçevede değerlendirecek olursak bu sınıflandırmayı kullanabiliriz. Bunun yanı sıra Bally'nin bu tanımlamasını da genel kabul gören görüş olarak kabul edebiliriz: “Bir ifade, onu oluşturan kelimeler tüm bağımsız anlamlarını yitirdiğinde bir deyim birimi haline gelir. Bu durumda bütün birleşim, elemanlarının anlamlarının toplamına eşit olmayan yeni bir anlam kazanır.” (Bally, 1961: 97). Bally.” (Bally, 1961:97), deyimleri kimyasal bileşiklere benzettirir: “Bu tür ifadeler yabancılar tarafından kolaylıkla tercüme edilemez. Bu birimler yeterince sık kullanılırsa, bileşim basit bir kelimeye eşdeğer hale gelir.

Bally, deyimleri anlatı bilimi çerçevesinde ele almış ve deyim bilimini dilbilimin bağımsız bir dalı olarak adlandırmıştır. Bu çalışmada ortaya konulan tezlerden bazıları, günümüzde çözüm bekleyen deyimlerin sorunları arasındadır.

Türkçe deyim açısından dünyanın en zengin dillerinden bir tanesidir. Yazılı ya da sözlü, bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu deyimler ifadenin neredeyse ayrılmaz bir parçasıdır. Edebiyatın her türünde anlatıma canlılık ve detaylılık katmak için kullanılan deyim unsurları şair ve yazarların göz ardı edemeyeceği çok değerli söz unsurlarıdır.

Atasözleri gibi deyimler de daha az kelimeyle daha fazlasını ifade etmenin güzel bir örneğidir.

Türkoloji’de deyimlerle ilgili ilk araştırmalar 20.yüzyılın 40’lı yıllarından sonra yapılmaya başlanmıştır. (Materialı k obçey biografii po frazeologii. Voprosı frazeologii. // Sost. L. İ. Royzenon, Bekler, M. A. Taşkent, 1965; Bibliografiçeskiy ukazatel’literaturı po voprosam frazeologii, vıp. III. // Pod red. Kopilenko M. M. Samarkand, 1974).

1950’li yıllardan sonra Türkoloji’de deyimlerin dilbilimde ayrı bir konu olarak kabulüne ilişkin çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Deyimler kalıplaşmış kelime sınıfları olarak kullanıldıkları ve sabit yapısal sembolleri nedeniyle anlamsal bir bütünlüğe sahip oldukları için dilbilimin ayrı bir dalını oluştururlar. Bu konuda yayımlanan genel deyim birimlerine ilişkin çalışmalara baktığımızda bu çalışmaların bir ölçüde sonuçlandığını görebiliriz. İlk aşamalarda her milletin ve lehçenin edebi dilindeki deyimlerin temellerinin incelenmesi ve gruplandırılması amaçlandı. Dilbilimcilerin farklı yıllarda yayınladıkları eserler bunun göstergesidir.

Türkiye Türkçesindeki deyimleri Dolganov (Dolganov, A. Puti razvitiya idiomatiki v sovremennom turetskom yazıke. Moskva, 1952), Özbek Türkçesi deyimlerinin meselelerini Rahmatullaev (Rahmatullaev, Ş. Osnovnie grammatiçeskie osobennosti obraznih glagol’nih frazeologiçeskih edinitı sovremennogo uzbekskogo yazıka. Taşkent, 1952), Uygur Türkçesindeki deyimleri Sayfullin (Sayfullin, Ç. Ustoyçivie slovosocetaniya v sovremennom uygurskom yazıke. Leningrad, 1953), Japarbekova’lar (Japarbekova, S. Uygur tili frazeologiyasinin izahlik lugiti. Almatı, 1993), Tatar Türkçesindeki deyimler Ahatov (Ahatov, G. Frazeologiçeskie vrajeniya v tatarskom yazıke. Kazan, 1954), Ahunziyanov’lar (Ahunziyanov, İ. İdiomı. Kazan,

1974), Azerbaycan Türkçesindeki deyimleri Bayramov (Bayramov, A. Ustoıçivie slovosocetaniya v azerbaydjanskom yazıke. Leningrad, 1959), Türkiye Türkçesindeki fiil yapımlı sabit kelime grupları Yusipova (Yusipova, R. R. Ustoıçivie glagol'nie soçetaniya v turetskom yazıke (Kand. dissertatsiya). Moskva, 1962), Türkmen Türkçesindeki idiomalar Babaev (Babev, K. İdiomı v turkmenskom yazıke. Aşhabat, 1963.), Açilova'lar (Açilova, G. Turkmenskaya frazeologiya. Samarkand, 1977), Kırgız Türkçesindeki idiomalar Osmanova (Osmanova, C. İdiomı v kirgizskom yazıke. Frunze, 1969), Kumuk Türkçesindeki deyimler Daibova (Daibova, K. Frazelogiya kumıkskogo yazıka. Moskva, 1973), Karaçay-Balkar Türkçesindeki deyimler Jaraşueva (Jaraşueva, Z. Voprosı frazeologii sovremennogo karaçaevo-balkarskogo yazıka. Baku, 1973.), Başkurt Türkçesindeki deyimler Uraksin (Uraksin, Z. Frazelogiya başkirkского yazıka. Moskova, 1976), Kazak Türkçesindeki deyimlerin varyantlılığı Smağulova (Smağulova, G., Frazelogizmderdiñ varianttılığı. Almatı, 1996), genel olarak Türkiye Türkçesindeki deyimler hakkında kapsamlı olarak Aksoy (Aksoy, Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Deyimler Sözlüğü. Ankara, 1971), Yakut Türkçesindeki deyimler Nelunov (Nelunov, A. Glagol'naya frazeologiya yakutskogo yazıka. Abakan 1979), Çuvaş Türkçesindeki deyimler Çernov (Çernov, M. Frazelogiya sovremennogo çuvaşskogo yazıka. Çeboksarı, 1985), Tatar Türkçesindeki deyimler sözlüğü İsenbet (İsenbet, N. Tatar telenen frazeologik süzlege. Kazan, 1989) vs. bilim adamları tarafından araştırılmıştır.

Türkiye Türkçesinde deyimlerin biçim ve dilbilgisi özellikleri üzerine araştırma yapan Doğan Aksan, deyimlerin yapısını sözdizimi ve anlambilim açısından ele almış ve deyimleri isim tamlaması, sıfat tamlaması, yüklemsiz tamlamalar, kalıplaşmış yüklemelerin fiillerle bağlantıları ve kalıplaşmış deyimler olarak yüklem biçiminde sınıflandırmıştır (Aksan, 1996: 174-175). Deyimler konusunda yapılan önemli çalışmaların arasında Ömer Asım Aksoy'un "Deyimler Sözlüğünü" söyleyebiliriz.

Aksoy, bu eserinin giriş kısmında deyim hakkında genel bilgi vermiş ve deyimleri farklı söz öbeklerinden ayırt eden özelliklere de değinmeye çalışmış. Bunun yanı sıra Aksoy, bu bölümde deyimlerin özelliklerini 10 madde altında birleştirmiş. Türkiye Türkçesindeki deyimler hakkında yapılan önemli çalışmalardan biri olarak F. Fazıl Tülbentçi'nin "Türk Atasözleri ve Deyimleri" kitabını da gösterebiliriz. Bu alanda 2015'te yayınlanan Ahmet Turan Sinan'ın "Türkçenin Deyim varlığı" adlı eseri de önemlidir. Bu eserde Sinan, deyimler hakkında genel bir bilgi vermiş ve deyimleri morfolojik ve sözdizimsel açıdan ele almıştır. Bunların yanı sıra bu eserin önemli özelliklerinden biri, deyimler dizinin olmasıdır.

Türkoloji'de deyimleri üzerine yazılan makaleler de önemlidir. Bu konuyu çeşitli yönleriyle ele alan dilbilimcilerin önemli yazıları vardır. Tezimizin konusu olan somatik deyimler üzerine yazılan Yasemin Çelik'in "Türkiye Türkçesinde Duyu Organlarıyla Kurulan Deyimler" adlı makalesi vardır (ÇELİK, Yasemin (2017). Türkiye Türkçesinde Duyu Organlarıyla Kurulan Deyimler, Sosyal Araştırmalar, 10 (50), s. 72-79.). Bu makalede Çelik, duyu organları olan burun, dil, deri, göz ve kulak organ adlarına yer vermiştir. Makalede toplamda 319 somatik deyim yer verilmiştir. Aynı konuda Kemal Demir'in "Türkçe ve Almancadaki Ağız ile İlgili Deyimlerin Çağdaş Metafor Analiz Yöntemi ile Çözümlemesi" adlı makalesi vardır (DEMİR, Kemal (2019). Türkçe ve Almancadaki Ağız ile İlgili Deyimlerin Çağdaş Metafor Analiz Yöntemi ile Çözümlemesi, Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (3), s. 1243-1250.). Bu makalede Demir, iki dildeki ağız sözcüğü ile yapılan deyimleri tespit ederek, onları karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Yine aynı somatik deyimler alanında yapılan araştırma Gül Banu Duman ve Oksana Sorokina'nın "Çuvaş Türkçesinde Göz ile Kurulmuş Deyimler ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması" adlı makalesidir (DUMAN, Gül Banu; SOROKİNA, Oksana (2017). Çuvaş Türkçesinde Göz ile Kurulmuş Deyimler ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması, Dil Araştırmaları, (21), s.

113–128.). Bu makalede yazarlar, iki dildeki “göz” kelimesiyle yapılmış deyimlerin etimolojisine değinmiş ve bu deyimleri karşılaştırarak incelemiştir. Somatik deyimler hakkında yazılan diğer makale de Fatma Özkan ve Gülüm Şadiyeva tarafından yazılmıştır (ÖZKAN, Fatma; ŞADIYEVA, Gülüm (2020). Somatik Deyimler, Bilig, (24), s. 135–157.). Bu makalede derlenen somatik deyimler diğer Türk lehçelerindeki karşılıkları ile örnekler halinde verilmiştir. Somatik deyimler hakkında yazılan diğer bir makale de Hüseyin Öztürk tarafından yapılmıştır (ÖZTÜRK, Hüseyin (2013). Deyimler Bağlamında Bazı Organ Adlarının Toplum Değerleriyle İlişkisi, Turkish Studies, 8 (9), s. 2129-2143.). Bu makalede burun, göz, baş, dil, yüz ve alın gibi organ isimleriyle yapılan deyimler ele alınmıştır. Deyimlerin anlamı Türkçe Deyimler Sözlüğü’nden alınmıştır.

Dilbilimi alanında ve Türkolojide deyimler üzerine yapılan çalışmalara bakacak olursak, bugüne kadar deyimlerin çok yönlülükle incelendiğini görmek mümkündür. 1900’lü yıllardan başlayan araştırmalar 1920’lerden sonra Türkolojide de yapılmaya başlanmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi deyimler Türkolojide de çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Bu alanlar, edebi eserleri baz alarak yapılan deyim araştırmaları, deyimlerin biçim ve dilbilgisel açıdan araştırılması, deyimler sözlüğünün yapılması gibi birçok yöne yayılmaktadır. Bizim araştırmamızın amacı da bu deyimlerin bir bölümünü, yani somatik deyimleri, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki halleriyle karşılaştırarak incelemektir. Bugüne kadar yapılan çok yönlü çalışmalara rağmen, deyimlerin incelenmeye müsait yönlerinin bulunması, bu anlatım birimlerinin dildeki öneminin göstergesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada kullanılan araştırma yöntemleri betimsel, karşılaştırmalı analizdir. Betimsel analiz, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimleri kapsamlı bir şekilde incelememizi sağlar; karşılaştırmalı analiz, deyimlerin leksikal, morfolojik ve semantik açıdan incelenerek benzerliklerini ve farklılıklarını belirlemekte ve özelliklerini tespit etmekte kullanılmıştır.

2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimler ve onların morfolojik, leksikal ve semantik açıdan karşılaştırılması, incelenmesi örneklemdir.

2.3. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Bu çalışmanın konusuyla ilgili, öncelikle Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki genel ve deyimler sözlüğü taranmış ve gözle ilgili somatik deyimler tespit edilmiştir ve Yükseköğretim Kurulunun Ulusal Tez Merkezi taranmış, Ankara Millî Kütüphanesi, Ankara Millet Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Prof.Dr. Halil İnalçık Kütüphanesi ve Mamak Belediyesi Şehitlik Bilim Merkezi ve Uyanık Kütüphanesine başvurulmuştur; dilbilimsel çalışmalar ve makaleler derlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOMATİZM, SOMATİK DEYİMLER VE SOMATİK DEYİMLERİN ÖZELLİKLERİ

Dilin en dikkat çekici birimleri, deyim birimleridir. İfadeler, insanların manevi, tarihsel deneyimlerini yansıtan gerçekliğin mecazi bir temsili temelinde ortaya çıkar. Anlamı etkili bir şekilde oluşturmak için dil tek başına yeterli değildir. Bundan dolayı da tarihten beri herhangi bir durumu ve olayı etkili bir şekilde dinleyenlere ulaştırmak için deyimler gibi mecazi anlatımlar kullanılmaya gelmiştir. Deyimlerin arasında da en etkili deyimler olarak somatik deyimleri söyleyebiliriz. Çünkü biz duyularımız aracılığıyla etrafımızdaki dünyadan bilgi alır ve analiz ederiz. Bu bilgi, kişinin kendisini ve kendisini çevreleyen her şeye ilişkin algısını şekillendirir. Bundan dolayı da somatik deyimler önemlidir.

Dil biliminde yaygın olarak kullanılmakta olan somatizm teriminin kökü, Tıp biliminde aynı manada kullanılan somatika kelimesinden gelmektedir. Somatik deyimler ise, bünyelerinde insan vücuduyla ilgili kelimeleri barındırmalarından dolayı bu adla ifade edilmektedir (Özkan, Şadiyeva, 2003: 137).

Dolayısıyla “Somatik deyimler, organ isimlerinden oluşan deyimlerdir. Adı geçen deyimlerin en önemli özelliği, kullanılan organ isminin mecazi anlama işaret etmesidir. Vücut organlarını içeren deyimler, insanların duygularıyla sıkı bağlantılıdır” (Suleymanova, 2018: 24).

Bir kişinin gerçekliği algıladığı, onu ve onun içinde kendisini idrak ettiği duyu organlarını adlandıran kelimelerden oluşan somatik deyimler çok değerlidir. Baş, göz, burun, el, kalp, kulak, dil bileşenlerinden oluşan anlatım birimleri tüm somatik anlatım birimlerinin yaklaşık yüzde yetmişini oluşturur. İnsan organlarının adları, dış yani fiziksel organ adlarına ve iç organların adlarına bölünebilir. Dış kısımlar (göz, baş, kol, bacak)

daha belirgin ve gözlem için erişilebilir durumdayken, iç organlar (kalp, kan) görüş alanından gizli kalır ve birleşimin yaklaşık yüzde onunu oluşturur (Şanskiy, 1999: 212). Somatik bileşenlere sahip deyimler, bir kişinin kendisini, vücudunun bir kısmını gözlemlemesinde ortak bir temele sahip olduklarından, farklı dönemlerde ve farklı dillerde birbirinden bağımsız olarak kendiliğinden ortaya çıkarlar (Arsentyeva, 1999: 113).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi “Dilimizde eski çağlardan beri kullanılmakta olan anatomik isimler, yani insan vücudundaki organların isimleri, deyimlerin yapısında önemli bir yere sahiptir. Özellikle baş, göz, ağız, dil, kafa, el, ayak, kulak, kalp, yürek gibi kelimeler bu tür deyimlerde maksadı ifade eden asıl unsurları oluşturmaktadır. Mesela, baş ağrısı olmak, başını gözünü yarmak, göz kulak olmak, göze diken olmak, yüreği ağzında, eli ayağı dolanmak, ağız dil vermemek, kaşla göz arası vs. deyimlerinde olduğu gibi. Bunların dışında alın, avuç, aya, parmak, tırnak, boyun, bıyık, bilek, çene, yanak, yüz, damak, diş, dudak, kirpik, şakak, saç, sakal, bilek, diz, omuz, göbük, göğüs, ense, sırt, iç, boğaz, gırtlak, beyin, ciğer, bağırsak, ve kan gibi insan vücuduyla ilgili kelimelerle teşkil edilmiş deyimler, somatik deyimlerin kapsamına girmektedir. Ayrıca, herhangi bir organı karşılamamasına rağmen, içinde akıl ve gönül gibi soyut kavramların yer aldığı deyimler de insan vücuduyla ilgili kabul edilerek, somatik deyimler çerçevesinde değerlendirilmektedir.” (Özkan, Şadiyeva, 2003: 137).

Göz, gözler insan başının en önemli kısmıdır. Bir kişinin fenomeni kavramak için sadece fiziksel değil aynı zamanda ruhsal yeteneklerini de tanımlayan gözleridir. Gözler, bir kişinin etrafındaki dünya hakkında bilgi aldığı görme organıdır. Görsel algıya gelince, dış dünyadan gelen bilgilerin yaklaşık yüzde doksanı gözlerden gelmektedir. Görsel duyular, bir insanda insanları, doğayı, sanat eserlerini algılamak en canlı ve derin duygulara neden olmaktadır. Görme, sözlü iletişimde de önemli bir rol oynamaktadır. Vizyon sayesinde, ilk kelimelerin anlaşılması ortaya çıkar, muhatabın bir görüntüsü

oluşur. Yüz ifadelerinin görsel algısına dayanarak, bir kişinin bir kişi tarafından daha fazla karşılıklı anlaşılması için gerekli olan bir bağlantı ortaya çıkar ve duygusal tepkiler şeklinde deneyimler oluşmaktadır. Bu yüzden de tüm dillerdeki somatik deyimlerin büyük bir parçasını göz kelimesiyle kurulan deyimler oluşturmaktadır (Vidakoviç, 2021: 1). Dil, gözlerin alışılmadık yeteneğini doğru bir şekilde ifade etmektedir. Gözbebekleri her zaman hareket halindedir. Dolayısıyla hareket fiillerinin göz kelimesiyle uyumluluğu vardır. Gözler bir bakma organıdır. Bu yüzden hayretle ve şaşkınlıkla bakarız. Birilerinden bilinçsizce mümkün olduğunca fazla bilgi almaya çalışırken gözlerimiz sonuna kadar açılır. Birilerinin kınayan bakışları altında gözlerimizi kaçırırız, böylece beynimizi muhatabımızın olumsuz etkisinden koruruz (Dubrobin, 1999: 103). Örneğin: Gözlerini fal taş gibi açmak, göz kararı, gözünü üstünden ayırmamak vb. Örnek olarak gösterilen ve başka deyimlerde “göz” kelimesi herhangi bir hareketi etkili anlatmak için kullanılmıştır.

Deyimsel olarak “baş/kafa” kelimesi tam anlamıyla vücudun bir parçası şeklinde kullanılmaktadır (Dubrobin, 1999: 125). Örneğin, Baş sallamak vb. Bunun yanı sıra “baş/kafa” kelimesi, “Herhangi bir özelliğe, görüşe ve yeteneğe sahip olmak” anlamında da oldukça geniş kullanılmaktadır (Dubrobin, 1999: 126). Örneğin, Akli başında vb. “Baş” “akıl, mantık” anlamına geldiği deyim birimleri de vardır (Dubrobin, 1999: 126). Örneğin, Kafa karıştırmak vb.

Deyimsel olarak “ağız” kelimesi genellikle “konuşma” anlamında kullanılır (Bejbitskaya, 2001: 498). Örneğin, Ağızdan çit çakmamak (konuşmamak), ağızını kapamak (susturmak), ağızını açmak (konuşmak) vb.

Deyimsel olarak “dil” kelimesi, çeşitli anlamlar taşıyan deyimlerde kullanılmaktadır: konuşma aleti, konuşma süreci, insan özelliği vb. (Bejbitskaya, 2001: 570). Örneğin, Dilini tutmak, dilinin ucunda vb.

Deyimsel olarak “ayak” kelimesi de çok çeşitli anlamları ifade eden deyimlerde kullanılmaktadır. Örneğin, Ayak bağı olmak (bir şeye engel olmak), bir ayağı çukurda olmak (ölüme yaklaşmış olmak).

Görebileceğimiz gibi somatik deyimlerin, deyim bilimdeki önemi büyüktür. Çünkü organ isimleriyle yapılan deyimlerin sayısı ve kullanım alanı küçümsenmeyecek kadar geniştir. Bundan dolayı da özellikle somatik deyimlerin daha derin ve çeşitli taraflardan incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Tablo 1. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Gözle ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi

	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Rusça	Anlam
1	Gözünün bebeği gibi korumak	Közining karaşığında saқтаu (Kөзінің қарашығындай сақтау)	Bereç' kak zenitsu oka (Беречь как зеницу ока)	Çok önem vermek
2	Göz boyamak	Köz boyauşılıq (Kөз бояушылық)	Puskat' pil' v glaza (Пускать пыль в глаза)	Kandırmak, yanıltmak
3	Göz göze gelmek	Közbe көz (Kөзбе көз)	S glazu na glaz (С глазу на глаз)	Birbirine bakar bir biçimde
4	Göz açıp karayıncaya kadar	Közün aşır jumğanşa (Kөзін ашып жұмғанша)	V mgnovenie oka (В мгновение ока)	Çok kısa sürede, hızlı
5	Göze girmek	Közge tüsü (Kөзге түсу)	Lezt' v glaza (Лезть в глаза)	Davranış ve yetenekleriyle ilgi ve önem kazanmak
6	Göze batmak	Közge batu (Kөзге бату)	Brosat' sya v glaza (Бросаться в глаза)	Dikkati üzerine çekmek
7	Gözünü dikmek	Köz tigü (Kөз тігу)	Smotret' (glyadet') vo vse glaza (Смотреть (глядеть) во все Глаза)	Dikkatlice bakmak
8	Gözünü önüne gelmek	Kөz алдына келу / елестеу	Vstavat' pered glazami (Вставать перед глазами)	Bir şeyi hatırlamak veya gözünde canlandırmak
9	Gözlerini fal taşı gibi açmak	Екі көзі төрт болу (Екі gözü dört болу)	Delat' bol'sie glaza (Делать большие глаза)	Hayretle, şaşkınlıkla bakmak
10	Açlıktan gözü (gözleri) dönmek (kararmak)	Kөzi карау (Kөзі қарау)	Potemnet' v glazah (Потемнеть в глазах)	Çok acıkmak, çok yorulmak
11	Gözden uzaklaşmak	Kөzden gayıp болу (Kөзден гайып болу)	İsçezat' iz glaz (Исчезать из глаз)	Görünmez olmak, başka bir yere gitmek
12	Gözü keskin	Kөzi өtkir (Kөзі өtkip)	Glaz алмаз (Глаз алмаз)	
13	Gözünü üstünden ayırmamak	Kөzін алмау (Kөзін алмау)	Ne svodit' glaz (Не сводить глаз)	Çok iyi gören kimse

14	Göz kararı	Közben ölçeu (Көзбен өлшеу)	Na glaz (На глаз)	Göz ile belirlenen miktar
15	Gözünü çıkarmak	Közün oyu / şıgaru (Көзін ою/шығару)	Vıkolot' glaza (выколоть глаза)	Beceriksizce davranmak, zarara uğratmak
16	Gözleri parlamak (parıldamak)	Közi janıp ketü/ közderi jark ete kalu (Көзі жанып кету/ көздері жарқ ете қалу)	Glaza razgorelis' (Глаза разгорелись)	Yüzünde, gözlerinde sevinç belirtileri oluşmak, çok sevindiğini gözleriyle belli etmek.
17	Gözüne sokmak	Közine şukıp körsetü (Көзіне шұқып көрсету)	Tıkat' v glaza (Тыкать в глаза)	Bir kimsenin görmediği veya bulamadığı bir şeyi, ona sert bir tavırla göstermek
18	Gözleri kapanmak	Közderi jumulu (Көздері жұмылу)	Glaza slipayutsya (Глаза слипаются)	Çok uykusu gelmek
19	Gözlerine inanmamak	Öz közine senbeu (Өз көзіне сенбеу)	Ne verit' svoyim glazam (Не верить своим глазам)	Çok şaşırarak
20	Gözüm çıksın	Közüm şıksın (Көзім шықсын)	Lopni moyi glaza (Лопни мои глаза)	Bir şeyin doğruluğuna inandırmak için edilen ant
21	Gözleri yuvalarından fırlamak	Közderi şarasınan şıgu (Көздері шарасынан шығу)	Gözleri alına çıkmak (Глаза на лоб полезли)	Telaşlanmak, şaşırarak
22	(Bir şeye) gözünü yummak	Köz jumu (Көз жұму)	Zakryvat' glaza na što-libo	Görmezden gelmek

1. *Gözünün bebeği gibi korumak* deyimini anlamsal olarak her üç dilde aynıdır.

Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Her üç dilde de bu deyim leksikal açıdan benzerlik gösterir. Üç dilde de bu deyimde “gibi” edatı kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Gözünün + bebeği + gibi + korumak

Kazak Türkçesi: Gözünün (Közining) + elması gibi (karaşığında) + korumak (saqtau)

Rusça: Korumak (Bereç') + gibi (kak) + göz elmasını (zenitsu oka)

Morfolojik açıdan:

Türkiye Türkçesi: Belirtili isim tamlaması + edat + fiil

Kazak Türkçesi: (İsim + iyelik eki) + (isim + iyelik eki + zarf eki) + fiil

Rusça: Fiil + edat + isim

Semantik Açıdan:

Çoğu deyimler semantik açıdan aynı olmasına rağmen bazı somatik deyimler anlamsal farklılıklar göstermektedir. Ancak bu deyim her üç dilde de aynı anlamı taşımaktadır. Her üç dilde bu deyimdeki kullanılan fiil, deyim anlamını ifade etmektedir. Her üç dilde de deyimdeki fiil dışındaki kelimeler ise kendi gerçek anlamları dışında kullanılmıştır. “Çok” anlamını vermek için her üç dilde de “göz bebeği” kelime öbeği kullanılmıştır. Her üç dilde de bu deyim olumlu anlam taşımaktadır.

Türkiye Türkçesi: çok korumak, bir şeye ve bir kişiye çok dikkatli davranmak

Kazak Türkçesi: çok korumak, bir şeye ve bir kişiye çok dikkatli davranmak

Rusça: çok korumak, bir şeye ve bir kişiye çok dikkatli davranmak

2. *Göz boyamak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde leksikal açıdan aynıdır. Deyimde her iki dilde de aynı isim ve fiil kullanılmış. Rusçada ise bu deyim için tamamen farklı kelimeler kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Göz + boyamak

Kazak Türkçesi: Göz (köz) + boyacılığı (boyaşılık)

Rusça: Koymak (puskat') + toz (pıl') + göze (v glaza)

Morfolojik açıdan:

Türkiye Türkçesi: İsim + fiil

Kazak Türkçesi: İsim + (İsim + İsimden isim yapan ek)

Rusça: Fiil + İsim + İsim

Semantik açıdan:

Bu deyim semantik açıdan her üç dilde de aynıdır. Verdiği anlamlar açısından hiçbir farklılık göstermemektedir. Bu deyimde kullanılan kelimeler her üç dilde de kendi anlamları dışında kullanılmıştır. Yani deyimdeki kelimeler, kendi anlamlarından tamamen farklı bir anlam ortaya koymaktadır. Bu deyim her üç dilde de olumsuz anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: kandırmak, yanıltmak, gösterişle aldatmak¹

Kazak Türkçesi: Kendini olduğundan farklı göstermek, yanıltmak

Rusça: Aldatıcı bir şekilde birine yetenekleri hakkında yanlış bir izlenim vermek

¹ <https://sozluk.gov.tr/>

3. *Göz göze* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim leksikal açıdan her üç dildedeki aynı özellikleri taşır. Kullanılan kelime sayısı, leksikal olarak sadece isimlerin kullanılması bunu göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Göz + göze

Kazak Türkçesi: Göze (közbe) + göz (köz)

Rusça: Gözden (s glazu) + na glaz (göze)

Morfolojik açıdan:

Türkiye Türkçesi: İsim + (isim + yönelme hali eki)

Kazak Türkçesi: (isim + zarf eki) + isim

Rusça: İsim + İsim

Semantik açıdan:

Bu deyim semantik açıdan her üç dilde benzerlik göstermektedir. Her üç dilde de bu deyimdeki kelimeler kendi anlamlarına yakın anlamda kullanılmaktadır. Deyim mecazi anlatım taşısa da, deyimini oluşturan kelimeler gerçek anlamlarını tamamen yitirmemiştir.

Türkiye Türkçesi: Birbirine bakar bir biçimde²

Kazak Türkçesi: Birbirine bakar bir biçimde, birisiyle yalnız kalmak, birisiyle yalnız konuşmak

Rusça: Birisiyle yalnız kalmak, birisiyle yalnız konuşmak

² <https://sozluk.gov.tr/>

4. *Gözünü açıp kapayınca kadar* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde leksikal açıdan aynı özellikleri göstermektedir. Her iki dilde de aynı kelimeler kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Gözünü + açıp + kapayınca + kadar

Kazak Türkçesi: Gözünü (közin) + açıp (aşıp) + kapayınca kadar (jumganşa)

Rusça: Anında (V mgnovenie) + gözler (oka)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde morfolojik açıdan aynı özellikleri göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + (fiil + zarf-fiil eki) + (fiil + zarf-fiil eki) + edat

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + (fiil + zarf-fiil eki) + (fiil + zarf-fiil eki)

Rusça: İsim + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde aynı anlama gelmektedir. Bu deyim mecaz anlatım içermektedir. Deyimi oluşturan kelimeler kendi anlamı dışında kullanılmıştır. Ancak gözü açıp kapama süresiyle deyimden genel anlamı olan hızlı kelimesi, anlam açısından tutarlılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Çok kısa bir sürede³

Kazak Türkçesi: Çabuk, hızlı

Rusça: Anında

³ <https://sozluk.gov.tr/>

5. *Göze girmek* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim her üç dilde leksikal açıdan aynı özellikleri göstermektedir. Her üç dilde de aynı anlamdaki isim ve fiil kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Göze + girmek

Kazak Türkçesi: Göze (közge) + inmek (tüsu)

Rusça: Girmek (lezt') + göze (v glaza)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik olarak her üç dilde de aynıdır. Deyimde kullanılan isim ve ekleri, fiil aynıdır.

Türkiye Türkçesi: (isim + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: Fiil + (isim + yönelme hali eki)

Semantik açıdan:

Her üç dilde de bu deyim semantik olarak aynıdır. Her üç dilde de bu deyim oluşturulan kelimeler kendi anlamları dışında kullanılmıştır. Deyimdeki kelimeler kendi ilkin anlamlarını kaybetmiştir. Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde olumlu anlama sahipken, Rusçada bu deyim olumsuz anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Davranış ve yetenekleriyle ilgi ve önem kazanmak⁴

Kazak Türkçesi: Öne çıkmak, yeteneklerinden dolayı ilgi ve önem kazanmak

Rusça: Görünmeye çalışmak

⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

6. *Göze batmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde bu deyim oluşturulan kelimeler her üç dilde de aynıdır. Her iki dilde de göz ve batmak kelimeleri kullanılmıştır. Rusçada ise çarpmak fiiline yakın anlamdaki “brosat’sya” fiili kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Göze + batmak

Kazak Türkçesi: Göze (közge) + çarpmak (batu)

Rusça: Görünmek (brosat’sya) + göze (v glaza)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de kullanılan kelimeler ve ekler açısından morfolojik yapıya sahiptir.

Türkiye Türkçesi: (isim + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimde kullanılan kelimeler her üç dilde de kendi anlamları dışında kullanılmıştır. Deyim mecaz anlam taşımaktadır. Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde olumsuz anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Görünüşü herkesi rahatsız etmek.

Kazak Türkçesi: Dikkat çekmek

Rusça: Dikkat çekmek, öne çıkmak

7. *Gözünü dikmek* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimde kullanılan kelimeler, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynı şekildedir. Rusçada ise yakın anlamdaki kelimeler kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Gözünü + dikmek

Kazak Türkçesi: Göz (köz) + dikmek (tigu)

Rusça: Bakmak (Smotret') + göze (vo vse glaza)

Morfolojik açıdan:

Her üç dilde deyim, morfolojik yapıları açısından farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: isim + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı anlamı taşımaktadır. Ancak Türkiye Türkçesindeki bu deyim "Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak" anlamı, diğer iki dillerdeki anlamlarından farklılık göstermektedir ve bu anlamı ele alacak olursak, Türkiye Türkçesinde bu deyim oluşturulan kelimeler tamamen kendi anlamları dışında kullanılmaktadır. Deyimin diğer anlamını ele alacak olursak, deyim oluşturulan kelimeler mecaz anlamda kullanılsa da, "göz" kelimesi kendi ilkin fonksiyonu olan bakmak anlamında kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak, dikkatlice bakmak

Kazak Türkçesi: Dikkatlice bakmak

Rusça: Dikkatlice izlemek, birini ya da bir şeyi izlemek

8. *Gözünün önüne gelmek* deyiimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Leksikal açıdan her üç dilde de aynı kelimeler kullanılmıştır. Kullanılan isim ve fiil aynıdır.

Türkiye Türkçesi: Gözünün + önüne + gelmek

Kazak Türkçesi: Göz (köz) + önüne (aldına) + gelmek (kelu)

Rusça: Durmak (Vstavat') + önünde (pered) + gözlerin (glazami)

Morfolojik açıdan:

Morfolojik açıdan bu deyim her üç dilde farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + tamlayan eki) + (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: isim + (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + edat + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı anlama sahiptir. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak kelimelerin tamamen ilkin anlamlarını kaybettiklerini söylemek mümkün olsa da, deyimın anlamı ile kelime öbeğinin ilkin anlamı birbirine yakındır.

Türkiye Türkçesi: Bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak, hatırlamak

Kazak Türkçesi: Hatırlamak

Rusça: Gözünün önüne gelmek, bir şeyi zihinde canlandırmak, hatırlamak

9. *Gözlerini fal taşı gibi açmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Leksikal açıdan bu deyim her üç dilde farklılık göstermektedir, göz kelimesi dışında bütün kelimeler farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Gözlerini + fal + taşı + gibi + açmak

Kazak Türkçesi: Gözlerini (közderin) + çok açmak (bakıraytu)

Rusça: Yapmak (delat') + büyük (bol'šie) + gözler (glaza)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik açıdan da her üç dilde farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki + belirtme hali eki) + isim + (isim + iyelik hali eki) + edat + fiil

Kazak Türkçesi: isim + fiil

Rusça: fiil + sıfat + (isim + çokluk eki)

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı anlama sahiptir. Bu deyimde kullanılan kelimeler kendi ilkin anlamlarını tamamen yitirmiştir.

Türkiye Türkçesi: Hayretle, şaşkınlıkla bakmak

Kazak Türkçesi: Şaşırmaq

Rusça: Шаширмак

10. *Açlıktan gözü (veya gözleri) dönmek (veya kararmak)* deyimini anlamsal her üç dilde benzerlik göstermektedir. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimde her üç dilde de kullanılan kelimeler aynıdır. Göz ve kararmak kelimeleri her üç dilde de kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Açlıktan + gözü + dönmek

Kazak Türkçesi: Gözü (közü) + kararmak (karayu)

Rusça: Kararmak (potemnet') + gözde (v glazah)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik açıdan da her üç dilde farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + ayrılma hali eki) + (isim + belirtme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde açlıkla ilgilendirilir. Ancak bu deyim Kazakçadaki ikinci anlamı ve Rusçadaki anlamı kendi aralarında benzerlik göstermektedir. Yani Rusçada ve Kazakçada bu deyim yorulmak, hastalanmak anlamlarına gelmektedir. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak Türkiye Türkçesinde deyimde açlık kelimesinin kullanılması ve deyim çok acıkmak anlamı birbirini çağrıştırmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Çok acıkmak⁵

Kazak Türkçesi: Çok acıkmak, yorulmak

Rusça: Yorgunluktan, halsizlikten, heyecandan hastalanmak

⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

11. *Gözden uzaklaşmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimini oluşturan kelimeler her üç dilde de aynıdır.

Türkiye Türkçesi: Gözden + uzaklaşmak

Kazak Türkçesi: Gözden (közden) + kaybolmak (gayıp bolu)

Rusça: Kaybolmak (ишчезат') + gözden (из glaz)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de morfolojik açıdan aynıdır. Kelimeler ve kullanılan ekler de aynıdır.

Türkiye Türkçesi: (isim + ayrılma hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + ayrılma hali eki) + fiil

Rusça: fiil + (isim + ayrılma hali eki)

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı anlama sahiptir. Deyimde kullanılan kelimeler mecaz anlamdadır. Ancak kelimeler kendi ilkin anlamlarını tamamen yitirmiş değiller. Göz kelimesinin fonksiyonu olan görmek kelimesi, deyimden genel anlamıyla örtüşmektedir.

Türkiye Türkçesi: Ayrılıp başka yere gitmek, görünmez olmak⁶

Kazak Türkçesi: Görünmez olmak

Rusça: Görünmemek, görünmez olmak

⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

12. *Gözü keskin* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Her üç dilde de aynı ve birbirine benzer kelimeler kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Gözü + keskin

Kazak Türkçesi: Gözü (közi) + keskin (ötkir)

Rusça: Göz (glaz) + almas (almaz)

Morfolojik açıdan:

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde deyimler morfolojik açıdan aynıdır. Ancak bu benzerlik Rusçada farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki) + sıfat

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki) + sıfat

Rusça: isim + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynıdır. Deyimde mecaz anlam kullanılmıştır. Ancak deyimden genel anlamında yer alan “görmek” fiili, deyimdeki “göz” kelimesinin fonksiyonudur. Bu deyim her üç dilde de olumlu anlama sahiptir. Ancak Kazak Türkçesinde bazı durumlarda olumsuz anlama sahip olabilir.

Türkiye Türkçesi: Çok iyi gören kimse⁷

Kazak Türkçesi: Uzun süre size bakan ve içinize nüfuz ediyormuş gibi gözükken kimse, çok iyi gören kimse

Rusça: Çok iyi gören biri

⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

13. *Gözünü üstünden ayırmamak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Leksikal açıdan bu deyimde Kazak Türkçesi ve Rusçada aynı kelimeler kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise diğer iki dildeki kelimeler dışında “üstünden” kelimesi de kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Gözünü + üstünden + ayırmamak

Kazak Türkçesi: Gözünü (közin) + ayırmamak (almaq)

Rusça: Göz (glaz) + ayırmamak (ne svodit')

Morfolojik açıdan:

Morfolojik açıdan her üç dilde de farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + (isim + iyelik eki + ayrılma hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Rusça: isim + fiil

Semantik açıdan:

Bu deyim Kazak Türkçesi ve Rusçada aynı anlamı taşımaktadır ve deyim mecaz kullanımdadır. Türkiye Türkçesinde ise anlam farklılık göstermektedir ve deyim oluşturulan bütün kelimeler ilkin anlamlarını kaybetmiştir. Bu deyim her üç dilde de olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Sürekli denetim altında bulundurmak⁸

Kazak Türkçesi: Bir kimseye dikkatli ve çok bakmak

Rusça: Birine aralıksız bakmak⁹

⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

⁹ <https://kartaslov.ru/>

14. *Göz kararı* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Leksikal açıdan bu deyim üç dilde de birbirinden tamamen farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Göz + kararı

Kazak Türkçesi: Gözle (közben) + tartmak (ölşeu)

Rusça: Göze (na glaz)

Morfolojik açıdan:

Morfolojik açıdan bu deyim üç dilde de birbirinden farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: isim + (isim + iyelik eki)

Kazak Türkçesi: (isim + birliktelik hali eki) + fiil

Rusça: isim

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı anlama sahiptir. Deyimde mecaz anlam kullanılmaktadır. Ancak deyimdeki kelimeler ilkin anlamlarını tamamen yitirmiş değiller.

Türkiye Türkçesi: Ölçü veya tartı ile değil gözle oranlanarak belirlenen miktar¹⁰

Kazak Türkçesi: Göz oranıyla belirlemek

Rusça: Göz oranıyla belirlemek

¹⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

15. *(Bir şeyin) gözünü çıkarmak* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı leksikal yapıya sahiptir. Her üç dilde de deyimi aynı kelimeler oluşturmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Gözünü + çıkarmak

Kazak Türkçesi: Gözünü (közin) + çıkarmak (şıgaru)

Rusça: Çıkarmak (vıkolot') + göz (glaza)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde morfolojik açıdan aynıdır. Her iki dilde de isme gelen ekler aynıdır.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Rusça: Fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı anlama sahiptir. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmış ve kendi ilkin anlamlarını tamamen yitirmiştir. Deyimlerdeki göz kelimesi de kendi ilkin anlamı dışında ve diğer kelimelerle bir bütün olarak kullanılmıştır.

Bu deyim her üç dilde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Beceriksizce davranmak, zarara uğratmak; bir teklifte iyisi dururken kötüsünü seçmek¹¹

Kazak Türkçesi: Bir şeyi bilgisizce yapmak

Rusça: Bir şeyi bilgisizce yapmak

¹¹ <https://sozluk.gov.tr/>

16. *Gözleri parlamak (veya parıldamak)* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Leksikal açıdan bu deyimde kullanılan kelimeler her üç dilde de aynıdır.

Türkiye Türkçesi: Gözleri + parlamak

Kazak Türkçesi: Gözleri (közderi) + parlamak (jark ete kalu)

Rusça: Gözler (glaza) + parladı (razgorelis')

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik açıdan Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde aynı yapıya sahiptir.

Türkiye Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki) + fiil

Rusça: (isim + çokluk eki) + fiil

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de aynı anlama sahiptir. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak deyimın anlamı olan “sevinmek, istemek” fiilleri gerçekleştiğinde insanın gözlerinin büyümesi ve bu duyguların gözlerde belirmesi, deyim anlamıyla içerisindeki kelimelerin gerçek anlamları arasındaki bağlantıyı göstermektedir.

Bu deyim her üç dilde olumlu anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Gözlerinde sevinç ve istek belirlemek¹²

Kazak Türkçesi: Sevinmek, istemek

Rusça: Bir şeyi çok istemek

¹² <https://sozluk.gov.tr/>

17. *Gözüne sokmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim leksikal açıdan Türkiye Türkçesi ve Rusçada aynı yapıya sahiptir. Kazak Türkçesinde ise bu deyim leksikal yapısı farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Gözüne + sokmak

Kazak Türkçesi: Gözüne (közine) + sokarak (şukıp) + göstermek (körsetu)

Rusça: Sokmak (ткѡт') + göze (v glaza)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik açıdan her üç dilde birbirinden farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + (fiil + zarf-fiil eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim anlamı her üç dilde de birbirine benzerdir. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmışlar. Bu deyim her üç dilde olumsuz kullanımı mevcuttur.

Türkiye Türkçesi: Bir kimsenin görmediği ya da bulamadığı bir şeyi sert bir tavırla göstermek

Kazak Türkçesi: Bir şeyi delillerle kanıtlayarak anlatmak, bir şeyi sert bir tavırla göstermek

Rusça: Bir kimseye bir şeyi sürekli hatırlatmak¹³

¹³ <https://kartaslov.ru/>

18. *Gözleri kapanmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynı leksikal yapıya sahiptir. Rusçada ise diğer iki dilden farklı fiil kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Gözleri + kapanmak

Kazak Türkçesi: Gözleri (közderi) + kapanmak (jumlu)

Rusça: Gözler (glaza) + yapıyor (slipayutsya)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki morfolojik yapısı aynıdır. Ancak Rusçada ise bu yapı farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki) + fii

Rusça: (isim + çokluk eki) + fiil

Semantik açıdan:

Anlamsal açıdan bu deyim her üç dilde aynıdır. Genel anlamıyla “uyumak istemek” anlamını taşıyan deyim oluşturulan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak uyumak fiilinin gerçekleşmesi için gözlerin kapanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesinde bu deyim daha bir farklı anlamı vardır. Bu deyim “ölmek” anlamında ise, deyim oluşturulan kelimeler ilkin anlamları dışında kullanılmıştır. Ancak burada da “ölmek” fiilini, gözlerin gerçek anlamda kapanmasıyla ilişkilendirebiliriz.

Türkiye Türkçesi: Ölmek; çok uykusu gelmek¹⁴

Kazak Türkçesi: Çok uykusu gelmek

Rusça: Çok uykusu gelmek

¹⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

19. *Gözlerine inanmamak* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı her üç dilde birbirine benzerlik göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Gözlerine + inanmamak

Kazak Türkçesi: Kendi (öz) + gözüne (közine) + kendisi (özi) + inanmamak (senbeu)

Rusça: İnanmamak (ne verit') + kendi (svoim) + göze (glazam)

Morfolojik açıdan:

Bu deyimın morfolojik yapısı üç dilde de birbirinden farklıdır.

Türkiye Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: zamir + (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + (zamir + iyelik eki) + fiil

Rusça: fiil + zamir + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim genel anlamda her üç dilde de aynı semantik yapıya sahiptir. Deyimi oluşturan kelimeler tamamen mecaz anlamda kullanılmıştır. Deyimdeki kelimeler kendi gerçek anlamları dışında kullanılmıştır. Bu deyim her üç dilde olumlu anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Hiç beklenmeyen bir şeyin karşısında şaşırma¹⁵

Kazak Türkçesi: Şaşırma, inanmamak

Rusça: Beklenmedik bir durum karşısında çok şaşırma¹⁶

¹⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁶ <https://kartaslov.ru/>

20. *Gözüm çıksın (veya kör olsun)* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı her üç dilde de aynıdır. Ancak Rusçanın dilbilimsel açıdan farklı olması nedeniyle, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki isme eklenen iyelik eki yerine, Rusçada ayrı zamir kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Gözüm + çıksın

Kazak Türkçesi: Gözüm (közim) + çıksın (şıksın)

Rusça: Patlasın (lopni) + benim (moyi) + gözler (glaza)

Morfolojik açıdan:

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde bu deyim aynı morfolojik yapıya sahiptir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki) + fiil

Rusça: fiil + zamir + (isim + çokluk eki)

Semantik açıdan:

Anlamsal olarak bu deyim her üç dilde aynıdır. Herhangi bir durum için yemin etmede kullanılan bu deyim oluşturulan kelimeler kendi ilkin anlamları dışında kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Bir şeyin doğruluğuna inandırmak için edilen ant¹⁷

Kazak Türkçesi: Bir şeye inandırmak için kullanılan ant

Rusça: Söylenenlerin doğruluğunu kanıtlamak için kullanılan yemin¹⁸

¹⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁸ <https://kartaslov.ru/>

21. *Gözleri yuvalarından (evinden) fırlamak (uğramak)* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim her üç dilde de birbirine benzer leksikal yapıya sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Gözleri + yuvalarından + fırlamak

Kazak Türkçesi: Gözleri (közderi) + yuvasından (şarasından) + çıkmak (şıgu)

Rusça: Gözler (glaza) + alna (na lob) + çıkıyor (lezut)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik yapısı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde birbirine benzerlik göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki) + (isim + çokluk eki + iyelik eki + ayrılma hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + çokluk eki + iyelik eki) + (isim + iyelik eki + ayrılma hali eki) + fiil

Rusça: (isim + çokluk eki) + isim + fiil

Semantik açıdan:

Bu deyim morfolojik yapısı her üç dilde de birbirine benzerlik göstermektedir. Genel olarak korkmak, şaşırma ve telaşlanma anlamlarını taşıyan bu deyim oluşturulan kelimeler kendi anlamları dışında kullanılmıştır. Ancak bu deyimde de, yukarıda belirtilen duyguların gözün büyümesiyle bağlantılı olduğunu söylemek gerekir.

Türkiye Türkçesi: Korku, öfke ve telaşı gözlerinden belli olmak¹⁹

Kazak Türkçesi: Korkmak

Rusça: Şaşkınlıktan gözleri aşırı açılmak²⁰

¹⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

²⁰ <https://kartaslov.ru/>

22. (Bir şeye) gözünü yummak deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Rusçada aynı leksikal yapıya sahiptir. Aynı kelimeler kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde bu deyim morfolojik yapı farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Bir + şeye + gözünü + yummak

Kazak Türkçesi: Göz (köz) + yummak (jumu)

Rusça: Yummak (zakrıvat') + göz (glaza) + bir şeye (na što libo)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim her üç dilde birbirinden farklı morfolojik yapıya sahiptir.

Türkiye Türkçesi: zamir + (isim + yönelme hali eki) + (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: isim + fiil

Rusça: fiil + isim + zamir

Semantik açıdan:

Bu deyim semantik açıdan her üç dilde birbirine yakın anlamlar taşımaktadır. Deyim mecaz anlamda ve deyim oluşturulan kelimeler kendi ilkin anlamları dışında kullanılmıştır. Bunların yanında Kazak Türkçesinde diğer iki dilde bulunmayan anlam da gözükmektedir.

Türkiye Türkçesi: Görmezlikten gelmek²¹

Kazak Türkçesi: görmezlikten gelmek, önem vermemek; vefat etmek

Rusça: Görmezlikten gelmek, bir şeyi kasten farketmemek, eksiklikleri görmezden gelmek²²

²¹ <https://sozluk.gov.tr/>

²² <https://kartaslov.ru/>

Tablo 2. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Başla ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi

	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Rusça	Anlam
1	Baştan aşağı	Bastan ayak (Бастан аяқ)	S nog do golovı (С ног до голови)	Tam olarak, bütünü
2	Kafası almamak	Baska kirmeu / bası istemeu (Басқа кірмеу / басы істемеу)	Ne lezt' v golovu (Не лезть в голову)	Anlayamamak, kavrayamamak
3	Baş eğmek	Bas iyu (Бас ию)	Sklonyat' golovu (Склонять голову)	Saygı göstermek, itaat etmek
4	Kafa (kafasını) karıştırmak	Basın katıru (Басын қатыру)	Moroçit' golovu (Морочить голову)	Önceki düşüncelerini altüst etmek, şaşırtmak
5	Baş sallamak	Bas şaykau (Бас шайқау)	Kaçat' golovoy (Качать головой)	İkaz etmek için başını iki yana veya öne arkaya hafifçe eğmek
6	Aklı başında	Bası bar (Басы бар)	İmet' golovu na pleçah (Иметь голову на плечах)	Akıllı olmak/davranmak
7	Kafası işlemek	Bası isteу (Басы істеу)	Golova varit (Голова варит)	Akıllı, zeki olmak

1. *Baştan aşağı* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim her üç dilde leksikal olarak farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Baştan + aşağı

Kazak Türkçesi: Baştan (bastan) + sona (ayak)

Rusça: Ayaktan (s nog) + başa kadar (do golovıy)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik yapısı her üç dilde farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + çıkma hali eki) + yer-yön zarfı

Kazak Türkçesi: (isim + çıkma hali eki) + isim

Rusça: isim + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim anlamı her üç dilde aynıdır ve deyimde kullanılan kelimeler kendi gerçek anlamları dışında kullanılmıştır. Ancak *Baştan aşağı* deyimi, bir olayın ya da durumun başlangıcından sonuna kadar anlamına geldiğinden, deyimlerde kullanılan kelimelerin, deyim anlamıyla bağlantısını gösterir.

Türkiye Türkçesi: Tamamen, her yönüyle

Kazak Türkçesi: Başından sonuna kadar, baştan sona, tamamen

Rusça: Tamamen

2. *Kafası almamak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim leksikal açıdan Kazak Türkçesi ve Rusçada aynı yapıya sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Kafası + almamak

Kazak Türkçesi: Kafaya (baska) + girmemek (kirmeu)

Rusça: Girmemek (ne lezt') + kafaya (v golovu)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim her üç dilde morfolojik açıdan birbirinden farklıdır. Genel çerçevede bir isim ve bir fiilden oluşan deyim, aldığı ekler doğrultusunda farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + yönelme hali) + fiil

Rusça: Fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim anlamı her üç dilde aynıdır. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda ve deyim gerçek anlamı dışında kullanılmıştır. Ancak deyimdeki “kafa” kelimesi, deyim anlamı olan “anlamak” fiiliyle bağlantılıdır.

Türkiye Türkçesi: Anlayamamak, kavrayamamak

Kazak Türkçesi: Anlayamamak

Rusça: Anlayamamak

3. *Baş eğmek* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim leksikal olarak her üç dilde aynı özelliklere sahiptir. Her üç dilde de aynı kelimeler kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Baş + eğmek

Kazak Türkçesi: Baş (bas) + eğmek (iyu)

Rusça: Eğmek (sklonyat') + başı (golovu)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de morfolojik açıdan aynı içeriğe sahiptir.

Türkiye Türkçesi: İsim + fiil

Kazak Türkçesi: İsim + fiil

Rusça: fiil + (isim + belirtme hali eki)

Semantik açıdan:

Bu deyim anlamı, semantik içeriği her üç dilde aynıdır. Deyim kendi gerçek anlamı dışında kullanılmıştır. Ancak “baş eğmek” söz öbeği gerçek anlamında da kullanılmaktadır. Deyim olarak ise “itaat etmek” anlamı, baş eğmek fiili ile bağlantılıdır. Tarihte itaat etmenin sembolü “baş eğmek” fiili olmuştur. Türkiye Türkçesi ve Rusçada bu deyim daha çok olumsuz anlam taşırken, Kazak Türkçesinde olumlu anlamda da çok kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek, inkıyat etmek²³

Kazak Türkçesi: Birinin sözünü dinlemek, itaat etmek, saygı duymak.

Rusça: Birine ya da bir şeye itaat etmek

²³ <https://sozluk.gov.tr/>

4. *Kafasını karıştırmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim in leksikal içeriği her üç dilde aynıdır. Hiçbir farklılık göstermemektedir.

Türkiye Türkçesi: Kafasını + karıştırmak

Kazak Türkçesi: Kafasını (basın) + karıştırmak (katıru)

Rusça: Karıştırmak (moroçit') + kafayı (golovu)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim her üç dilde de morfolojik açıdan aynıdır.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) fiil

Rusça: fiil + (isim belirtme hali eki)

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde anlamsal olarak aynıdır ve deyimde kullanılan kelimeler kendi gerçek anlamları dışında kullanılmıştır. Bu deyim her üç dilde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi: Birini ne yapacağını bilemez duruma getirmek, şaşırtmak, bocalatmak.²⁴

Kazak Türkçesi: Birini yanıltmak

Rusça: Birini yanıltmak, kandırmak

²⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

5. *Baş sallamak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim leksikal yapısı açısından her üç dilde aynı özelliklere sahiptir. Her üç dilde bu deyim için “baş” ve “sallamak” fiilleri kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Baş + sallamak

Kazak Türkçesi: Baş (bas) + sallamak (şaykau)

Rusça: Sallamak (kaçat') + başla (golovoy)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynı morfolojik özelliklere sahiptir. Rusçada ise isme gelen ekler doğrultusunda farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: isim + fiil

Kazak Türkçesi: isim + fiil

Rusça: fiil + (isim + birliktelik hali eki)

Semantik açıdan:

Bu deyim semantik açıdan dillerde farklılıklar göstermektedir. Ancak genel çerçevede deyimdeki baş sallamak fiili herhangi bir tavrı ifade etmektedir. Ancak olumlu ya da olumsuz tavrı ifade etmesi, dillerdeki kültürel özelliklere göre değişiklik göstermektedir. Deyimi oluşturan kelimelerin gerçek anlamı, deyim anlamının fiili göstergesidir. Bu deyim Kazak Türkçesinde olumsuzluk anlamına sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Karşısındakinin her sözünü uygun bulur görünmek²⁵

Kazak Türkçesi: Bir şeye şaşırma, onaylamamak

Rusça: Muhatabına, sözlerine bir hareketle, başını sallayarak şu veya bu tavrı ifade etmek

²⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

6. *Aklı başında olmak* deyimini leksikal, morfolojik ve semantik açıdan da aynı özellikler taşımaktadır.

Leksikal açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı her üç dilde farklı özelliklere sahiptir. Deyimlerde kullanılan kelimeler “baş” kelimesi dışında birbirinden tamamen farklıdır.

Türkiye Türkçesi: Akılı + başında + olmak

Kazak Türkçesi: Baş (bası) + var (bar)

Rusça: Sahip olmak (imet') + baş (golovu) + na pleçah (omuzlarında)

Morfolojik açıdan:

Bu deyimde kullanılan kelimeler farklı olduğundan, deyimın morfolojik yapısı da birbirinden farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + belirtme hali eki) + (isim + iyelik eki + bulunma hali eki) + isim fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki) + isim fiil

Rusça: fiil + (isim + belirtme hali eki) + (isim + bulunma hali eki)

Semantik açıdan:

Semantik açıdan her üç dilde aynı özelliklere sahip olan deyimini oluşturan kelimeler kendi gerçek anlamları dışında kullanılmıştır. Ancak Türkiye Türkçesinde deyimdeki kelimelerin kullanımı, deyimın mecaz anlamıyla bağlantılıdır.

Türkiye Türkçesi: Bilinci yerinde olmak, sürekli akıllı davranmak, ne yaptığının farkında olmak.²⁶

Kazak Türkçesi: Akıllı davranmak

Rusça: Akıllı davranmak

²⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

7. *Kafası işlemek* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynı leksikal özelliklere sahiptir. Ancak Rusçada diğer iki dilde kullanılan “çalışmak” fiili yerine “kaynamak” fiili kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Kafası + işlemek

Kazak Türkçesi: Kafası (bası) + çalışmak (isteu)

Rusça: Kafa (golova) + kaynıyor (varit)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik yapısı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynı özelliklere sahiptir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki) + fiil

Rusça: İsim + fiil

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dilde aynı anlama sahiptir. Deyimde mecaz anlatım vardır. Bu deyim her üç dilde olumlu anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Akli, zekası yerinde olmak, bir konu üzerinde iyi düşünebilir olmak²⁷

Kazak Türkçesi: Zekası yerinde olmak

Rusça: Zeki, akıllı olmak

²⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

Tablo 3. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Ağızla ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi

	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Rusça	Anlam
1	Ağız kulaklarına varmak	Yeki yezüi yeki kulagında (Екі езуі екі құлағында)	Ulbat'sya vo ves' rot (Улыбаться во весь рот)	Çok sevinmemek
2	(Birinin) ağızına bakakalmak	Auzına karau (Аузына қарау)	Smotret' (glyadet') v rot (Смотреть (глядеть) в рот)	Hayran olmak
3	Ağız бүkmek	Bet-auzin kisaytu (Бет-аузын қисайту)	Skrivit' rot (Скривить рот)	Beğenmemek, küçümsemek
4	(Birinin) ağızını karamak	Auzın jabu (Аузын жабу)	Zatikat' rot (Затыкать рот)	Susturmak
5	Ağız (ağızını) açmak	Auzın aşu (Аузын ашу)	Raskrivat' / otkrivat' rot (Раскрывать/открывать рот)	Konuşmaya başlamak
6	Ağız açık kalmak	Auzı aşılp kalu (Аузы ашылып қалу)	Razevat' / razinut' rot (Разевать / разинуть рот)	Şaşırmak
7	(Bir şeyi) ağızına sürmemek	Auzına almau (Аузына алмау)	Ne brat' v rot (Не брать в рот)	Herhangi bir yiyeceği veya içeceği hiç yememek veya içmemek
8	Ağızdan çıt çıkmamak	Auzına kum kuyılı (Аузына құм құйылу)	Nabrat' v rot vodi (Набрать в рот воды)	Hiçbir şey söylememek, susmak

1. *Ağız kulaklarına varmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı her üç dilde farklı özelliklere sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Ağız + kulaklarına + varmak

Kazak Türkçesi: İki (eki) + yanağı (ezui) + kulağına (kulagina) + varmak (jetu)

Rusça: Gülümsemek (ulibat'sya) + bütün (vo ves) + ağız (rot)

Morfolojik açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı farklı olduğundan morfolojik yapısı da farklı özelliklere sahiptir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki) + (isim + çokluk eki + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: Sayı + (isim + iyelik eki) + (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + edat + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimın anlamı her üç dilde aynıdır. İnsanlar çok sevindiği zaman gerçek anlamda gülümsedikleri için, deyimlerdeki kelimelerin gerçek anlamlarıyla deyimın anlamı birbiriyle bağlantılıdır. Ancak ifadeyi daha etkili kılmak için mecaz anlatım kullanılmıştır. Bu deyim her üç dilde olumlu anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Çok sevinmek

Kazak Türkçesi: Çok sevinmek

Rusça: Çok sevinmek

2. *(Birinin) ağızına bakakalmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim leksikal açıdan her üç dilde birbirinden farklıdır.

Türkiye Türkçesi: Birinin + ağızına + bakakalmak

Kazak Türkçesi: Ağızı (auzı) + açılmak (aşılu)

Rusça: Bakmak (smotret') + ağıza (v rot)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik açıdan her üç dilde birbirinden farklıdır.

Türkiye Türkçesi: (zamir + tamlayan eki) + (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki) + fiil

Rusça: Fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim semantik açıdan her üç dilde aynı özelliklere sahiptir ve deyimini oluşturan kelimeler kendi ilkin anlamları dışında kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Sözlerine hayran olmak²⁸

Kazak Türkçesi: Hayran olmak, şaşırmaq

Rusça: Hayran olmak

²⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

3. *Ağız bükme* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim leksikal açıdan Türkiye Türkçesi ve Rusçada aynı özelliklere sahiptir. Kazakçada ise diğer dillerdeki “ağız” kelimesi yerine, “bet auz” ikilemesi yani “yüz ve ağız” kelimeleri kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Ağız + bükme

Kazak Türkçesi: Yüzünü (bet- auzın) + bükme (kisaytu)

Rusça: Bükme (skrivit') + ağız (rot)

Morfolojik açıdan:

Morfolojik açıdan bu deyim Türkiye Türkçesi ve Rusçada aynı özelliklere sahiptir. Bunun, adı geçen iki dilde bu deyim leksikal açıdan aynı özellikler taşımasından dolayı olduğu söylenebilir.

Türkiye Türkçesi: isim + fiil

Kazak Türkçesi: (isim tamlaması + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim anlamı her üç dilde aynıdır ve çoğu somatik deyimlerde olduğu gibi söz öbeğinin gerçek anlamı olan yüz ifadesi deyim mecaz anlamıyla bağlantılıdır. Bu deyim her üç dilde olumsuz anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Küçümsediğini belli etmek

Kazak Türkçesi: Küçümsediğini belli etmek

Rusça: Küçümsediğini belli etmek

4. (*Birinin*) *ağzını kapamak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimden leksikal yapısı her üç dilde birbirine benzer özelliklere sahiptir. genel çerçevede üç dilde de bu deyim için aynı kelimeler kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Birinin + ağzını +kapamak

Kazak Türkçesi: Ağzını (auzın) + kapamak (jabu)

Rusça: Kapamak (zatıkat') + ağız (rot)

Morfolojik açıdan:

Bu deyimden morfolojik yapısı her üç dilde birbirinden farklı özelliklere sahiptir.

Türkiye Türkçesi: (zamir + tamlayan eki) + (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimden anlamı her üç dilde aynıdır. Deyimdeki kelimeler kendi ilkin anlamları dışında ve mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak ağzı gerçek anlamda kapatmak konuşmaya engel olduğundan, deyimden anlamını çağrıştırmaktadır. Bu deyim her üç dilde olumsuz anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Kendisine çıkar sağlamak için birini susturmak

Kazak Türkçesi: Bir kimseyi konuşurmamak, sözünü kesmek

Rusça: Birini susturmak

5. *Ağız (veya ağzını) açmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim her üç dilde semantik açıdan benzerdir. Her üç dilde de aynı kelimeler kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Ağız + açmak

Kazak Türkçesi: Ağzını (auzın) + açmak (aşı)

Rusça: Açmak (raskrit') + ağız (rot)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik açıdan her üç dilde birbirinden farklı özelliklere sahiptir.

Türkiye Türkçesi: isim + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim her üç dildeki anlamı aynıdır. Ancak Türkiye Türkçesinde diğer iki dile nazaran daha çok olumsuz anlam taşımaktadır ve deyimdeki kelimeler ilkin anlamlarını kaybetmiştir. Diğer iki dildeki anlamları olan konuşmak fiilini gerçekleştirmek için gerçek anlamda ağzı açmak gerektiğinden, deyim mecaz anlamının söz öbeğinin gerçek anlamını çağrıştırdığını söylemek mümkündür.

Türkiye Türkçesi: Konuşmaya başlamak; azarlamak, paylamak; ağır sözler söylemeye başlamak; kesici aletleri keskin duruma getirmek²⁹

Kazak Türkçesi: Konuşmaya başlamak, konuşmak

Rusça: Konuşmak, açıkça konuşmak³⁰

²⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁰ <https://kartaslov.ru/>

6. *Ağız açık kalmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimün leksikal yapısı üç dilde de birbirine benzerlik göstermektedir. Üç dilde de aynı kelimeler kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Ağız + açık + kalmak

Kazak Türkçesi: Ağız (auzı) + açık (aşılıp) + kalmak (kalu)

Rusça: Açmak (razinut') + ağız (rot)

Morfolojik açıdan:

Bu deyimün morfolojik yapısı ise birbirinden farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki) + zarf + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki) + (fiil + edilgenlik eki + zarf-fiil eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimün üç dildeki anlamı da aynıdır. Deyimi oluşturan kelimelerin anlamı kendi ilkin anlamlarını yitirmiştir. Ancak deyimün anlamıyla kelimelerin gerçek anlamları birbiriyle bağlantılıdır.

Türkiye Türkçesi: Çok şaşırmaq, şaşakalmak

Kazak Türkçesi: Şaşırmaq

Rusça: Yüzündeki şaşkınlığı ifade etmek

7. (Bir şeyi) ağzına sürmemek deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimden leksikal yapısı her üç dilde birbirine benzer özellikler göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Ağzına + sürmemek

Kazak Türkçesi: Ağzına (auzına) + almamak (almau)

Rusça: Almamak (ne brat') + ağza (v rot)

Morfolojik açıdan:

Bu deyimden morfolojik yapısı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynıdır.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimden anlamı her üç dilde birbirine benzerdir ve deyimdeki kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak Kazak Türkçesinde diğer iki dile göre farklı anlamı vardır ve orada da kelimeler tamamen kendi ilkin anlamlarını yitirmiştir.

Türkiye Türkçesi: Herhangi bir şeyi yememek ya da içmemek

Kazak Türkçesi: Bir şey ya da birisi hakkında konuşmamak; bir şeyi yememek ve içmemek

Rusça: Yemek yememek, içmemek

8. *Ağzından çıt çıkmamak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı üç dilde de birbirinden farklılık göstermektedir. Deyimde kullanılan “ağız” kelimesi dışında bütün kelimeler farklıdır.

Türkiye Türkçesi: Ağzından + çıt + çıkmamak

Kazak Türkçesi: Ağzına (auzına) + kum (kum) + dökülmek (kuyılı)

Rusça: Doldurmak (nabrat') + ağıza (v rot) + vodu (su)

Morfolojik açıdan:

Deyimlerin leksikal yapısındaki değişikliklerden dolayı, morfolojik yapıları da farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + çıkma hali eki) + isim + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + isim + fiil

Rusça: fiil + isim + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimın anlamı her üç dilde de aynıdır. Deyimdeki kelimeler ilkin anlamları dışında kullanılmıştır. Deyimi oluşturan kelimeler kendi anlamlarını yitirmiştir. Ancak deyimın ana kelimesi olan “ağız” kelimesinin fonksiyonu olan konuşmak fiili, deyimın anlamıyla denk gelmektedir. Her ne kadar bu deyim her üç dilde aynı anlama sahip olsa da, bu deyimın Kazak Türkçesindeki anlamı olumsuz özelliğe sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Hiçbir şey söylememek

Kazak Türkçesi: Susmak, konuşmamak

Rusça: Susmak, konuşmamak

Tablo 4. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Ayakla ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi

	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Rusça	Anlam
1	Ayak bağı olmak	Ayakka oralu / ayak astında жүрү (Аяққа оралу / аяқ астында жүру)	Vertet'sya pod nogami (Вертеться под ногами)	Bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olmak
2	Bir ayağı çukurda olmak	Bir ayağı körde (Бір аяғы көрде)	Stoyat' odnoy nogoу v mogile (Стоять одной ногой в могиле)	Ölümü yaklaşmış olmak
3	Ayağına düşmek	Ayağına жігілу (Аяғына жігілу)	Podat' v nogi (Падать в ноги)	Çok yalvarmak

1. *Ayak bağı olmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Her üç dilde de bu deyim leksikal açıdan farklı özelliklere sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Ayak + bağı + olmak

Kazak Türkçesi: Ayağa (ayakka) + dolanmak (oralu)

Rusça: Dolanmak (vertet'sya) + ayak altında (pod nogami)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik yapısı dillerde birbirinden farklıdır.

Türkiye Türkçesi: isim tamlaması + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim anlamı her üç dilde aynıdır. Deyimi oluşturan kelimeler ilkin anlamlarını kaybetmiştir. Bu deyim her üç dilde olumsuz anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olmak

Kazak Türkçesi: Engel olmak

Rusça: Müdahaleci olmak, sürekli varlığı ile rahatsız etmek

2. *Bir ayağı çukurda olmak* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Leksikal açıdan bu deyim dillerde farklı özelliklere sahip olduğunu görmek mümkün. Ancak genel çerçevede ayak ve mezar kelimelerini ortak olarak gösterebiliriz.

Türkiye Türkçesi: Bir + ayağı + çukurda + olmak

Kazak Türkçesi: Bir (bir) + ayağı (ayagi) + mezarda (körde)

Rusça: Durmak (stoyat') + bir (odnoy) + ayakla (nogoy) + mezarda (v mogile)

Morfolojik açıdan:

Morfolojik açıdan da farklı özellikler göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: zamir + (isim + iyelik eki) + (isim + bulunma hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: zamir + (isim + iyelik eki) + (isim + bulunma hali eki)

Rusça: fiil + zamir + isim + isim

Semantik açıdan:

Bu deyim anlamı her üç dilde de aynıdır. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır ve söz öbeğindeki kelimeler gerçek anlamlarını yitmiştir. Ancak gerçek anlamla mecaz anlamı tamamen bağlantısız demek doğru değildir. Çünkü mezar kelimesi ile ölüm kelimesi biriyle bağlantılıdır.

Türkiye Türkçesi: Bazı sebeplerden dolayı yaşayacak az zamanı kalmak, çok yaşlı olmak

Kazak Türkçesi: Ölüme yakın olmak

Rusça: Ölüme yakın olmak

3. *Ayağına düşmek* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı her üç dilde birbirine benzerlik göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Ayağına + düşmek

Kazak Türkçesi: Ayağına (ayagına) + düşmek (jıgılu)

Rusça: Düşmek (padat') + ayağa (v nogi)

Morfolojik açıdan:

Bu deyimın morfolojik yapısı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynıdır. Bu durum Rusçada farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimın semantik yapısı genel çerçevede üç dilde de aynıdır.

Türkiye Türkçesi: Çok yalvarmak

Kazak Türkçesi: Yalvarmak, özür dilemenin üst seviyesi

Rusça: Yalvarmak, birisinden bir şey istemek

Tablo 5. Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki Dille ilgili Somatik Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi

	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Rusça	Anlam
1	Dilini tutmak	Tiline iye bolu (Тіліне ие болу)	Derjat' yazık za zubami (Держать язык за зубами)	Gereksiz şeyler söylemekten sakınmak, susmak
2	Ağız dili tutulmak	Tilin jutıp koyu (Тілін жұтып қою)	(U nego) yazık otnyalsya (У него) язык отнялся	Konuşamamak
3	Dilinin ucunda	Тіл ұшында тұру	Вертится на языке	Hatırlayamamak

1. *Dilini tutmak* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Leksikal açıdan her üç dilde birbirinden farklılık gözlemlenmektedir. Kullanılan kelimeler birbirinden farklıdır.

Türkiye Türkçesi: Dilini + tutmak

Kazak Türkçesi: Diline (tiline) + sahip çıkmak (iye bolu)

Rusça: Tutmak (derjat') + dil (yazık) + dişinin arkasında (za zubami)

Morfolojik açıdan:

Bu deyim morfolojik yapısı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynıdır. Bu durum Rusçada farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + yönelme hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim + isim

Semantik açıdan:

Semantik olarak bu deyim her üç dilde de aynı anlam taşımaktadır. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır. Bu deyim Kazak Türkçesinde sert kullanıma ve olumsuz anlama sahiptir.

Türkiye Türkçesi: Sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak

Kazak Türkçesi: Yanlış konuşmaktan sakınmak

Rusça: Susmak, gerekmedikçe konuşmamak

2. *Ağız dili tutulmak* deyimini anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyim her üç dilde de leksikal açıdan farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Ağız + dili + tutulmak

Kazak Türkçesi: Dilini (tilini) + yutmak (jutıp koyu)

Rusça: Onun (u nego) + dil (yazık) + tutuldu (otnyalsya)

Morfolojik açıdan:

Morfolojik açıdan da dillerde farklılık gözlemlenmektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki) + (isim + iyelik eki) + fiil

Kazak Türkçesi: (isim + iyelik eki + belirtme hali eki) + fiil

Rusça: zamir + isim + fiil

Semantik açıdan:

Genel olarak her üç dilde bu deyim anlamı aynıdır ve deyimini oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Konuşamamak, heyecanlanmak, hayranlık duymak

Kazak Türkçesi: Konuşamamak

Rusça: Şaşkınlıktan veya korkudan susmak

3. *Dilinin ucunda* deyimi anlamsal her üç dilde aynıdır. Leksikal ve morfolojik açıdan da aşağıdaki gibidir.

Leksikal açıdan:

Bu deyimın leksikal yapısı her üç dilde de birbirinden farklılık göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: Dilinin + ucunda

Kazak Türkçesi: Dil (til) + ucunda (uşunda) + durmak (turu)

Rusça: Dolanmak (vertitsya) + dilde (na yazıke)

Morfolojik açıdan:

Morfolojik açıdan her üç dilde birbirinden değişiklik göstermektedir.

Türkiye Türkçesi: (isim + iyelik eki + tamlayan eki) + (isim + iyelik eki + bulunma hali eki)

Kazak Türkçesi: isim + (isim + iyelik eki + bulunma hali eki) + fiil

Rusça: fiil + isim

Semantik açıdan:

Bu deyimın anlamı her üç dilde aynıdır. Deyimi oluşturan kelimeler mecaz anlamda kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi: Bir söz hatırlanacak gibi olup da hatırlanmadığında söylenen bir söz

Kazak Türkçesi: Hatırlanamayan söz

Rusça: Unutulan kelime ile ilgili belirli bir bilgi hafızada olmasına rağmen onu hatırlayamamak.

SONUÇ

Herhangi bir dilin en önemli unsurların biri deyimlerdir. Bir dili tamamen anlamak için o dile ait deyimleri de anlamak lazım. Çünkü deyimler, herhangi bir dilin bölünmez parçalarıdır. Bir dildeki deyimlerin araştırılması, o dilin kültürünü, tarihini ve yaşam özelliklerini de araştırmak demektir. Bir dile ait deyimleri araştırmadan o dilin tamamen araştırıldığına dair kesin hüküm veremeyiz. Deyimler arasında da organ adlarıyla yapılan deyimlerin özel bir yeri vardır. Çünkü bu deyimler, yani somatik deyimler bütün dillerde çok yaygındır ve günlük yaşamda dil konuşucuları tarafından sıkça kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda özellikle somatik deyimleri seçildi. Burada organ adlarının çokluğu ve deyim olarak kullanılmalarının yaygınlığı açısından araştırmamız göz, baş, ayak, ağız ve dil kelimeleri ile sınırlandırıldı.

Çalışmamızda Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki göz ağırlıklı olmak üzere, baş, ayak, ağız ve dil kelimeleri ile yapılan deyimler ele alındı. Bu somatik deyimlerin karşılaştırmalı leksikal, morfolojik ve semantik incelenmeleri yapıldı. Genel anlamda çalışmamızda eş anlamlı olan deyimlerin seçilmesi her üç dilde de deyimlerin her anlamda benzerlik göstermesine sebep oldu.

Birinci bölümde ise genel olarak deyim kavramı üzerine geniş bir bilgiye yer verildi. Deyim kavramı, Deyim üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmalar, Deyimlerin başka söz öbeklerinden farkı, Deyimlerin oluşumu konularında geniş bilgi verildi.

Çalışmanın sonucunda, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki leksikal, morfolojik ve semantik açıdan benzerlik gösteren 43 deyim ele alındı ve üzerine inceleme yapıldı. Gözle ilgili 22 deyim, başla ilgili 7 deyim, ağızla ilgili 8 deyim, ayakla ilgili 3 deyim, dille ilgili 3 deyim üzerinde leksikal, morfolojik ve anlamsal açıdan inceleme yapıldı.

Karşılaştırılan deyimleri seçmedeki ilk ölçütümüz bu deyimlerin her üç dilde aynı organ adlarını taşıması ve semantik olarak benzer anlama gelmesidir. İnceleme sonucunda seçilen 43 deyim arasında hem leksikal, hem morfolojik, hem semantik olarak aynı özellikleri taşıyan 18 deyim bulundu. Örneğin *Gözlerine inanmamak (T.T.) - Közderine sene almau (K.T.) - Ne verit' svoim glazam (Rus)* deyiminde her üç dilde de isim ve fiil kullanılmıştır. Rusçada fazladan kullanılan svoim zamiri Rusçanın cümle yapısının özelliğinden dolayı kullanılmaktadır. Rusçadaki svoim zamiri Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki iyelik eki görevini üstlenmektedir. Bunun yanı sıra bu deyimde leksikal açıdan her üç dilde de göz ve inanmamak kelimeleri kullanılmaktadır. Semantik açıdan ise her üç dilde de bu deyim şaşırmaq, çok şaşırmaq anlamlarına sahiptir.

Ele alınan deyimlerin arasında öne çıkan bu 18 deyim her üç dilde aynı özellikleri taşıması dilbilimi için yeniliktir. Çünkü bu bulgu aynı dil ailesine ait olmayan dillerde tam eşit deyimlerin bulunabilme ihtimalini göstermektedir. Bu da deyimlerin oluşumu, oluşum noktası, ortaya çıkış nedenleri ve sebeplerinin daha detaylı araştırılması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Seçilen deyimler arasında bazı deyimler her üç dilde de aynı anlama sahip olsalar da, bazı dillerde bu deyimlerin ikinci anlamlarının olduğu belirlendi. Örneğin *Göz yummak (T.T.) - Köz.jumu (K.T.) - Zakrıvat' glaza na çto-libo (Rus)* deyiminin anlamı her üç dilde bir şeyi görmezlikten gelmek olarak tanımlanır. Ancak Kazak Türkçesinde Köz.jumu deyiminin ikinci bir anlamı vardır, o da vefat etmek. Bu örnek de dillerde, ortak deyimlerin dil içinde değişikliklere uğrayabileceğini göstermektedir. Yani ortak çıkış nedenlere ya da çıkış noktalarına sahip olsalar da, zaman geçtikçe deyimler değişkenlik tanıtabilir demektir. Bu da deyimleri çıkış nedenleri ve oluşumu konusunun derinden incelenmesi gerektiği konusunu gündeme getirmektedir.

KAYNAKÇA

- AHANOV, K. (2008), *Dil Biliminin Esasları*, Aktaran: Murat Ceritoğlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (1984). *Her Yönüyle Dil 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (1988). *Her Yönüyle Dil 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi
- AKSAN, D. (2011). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi.
- AKSAN, D. (2015). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Bilgi.
- AKSAKAL, M. (1995). *Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Şenyıldız.
- AKSOY, Ö. A. (1953). *Atasözleri ve Deyimler Hakkında-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- AKSOY, Ö. A. (1984). “*Tek sözcüklü deyim var mı?*”. İstanbul: Çağdaş Eleştiri.
- AKSOY, Ö. A., (1991). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. 2 Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- AKSOY, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- AKSOY, Ö. A. (2018). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. Ankara: İnkılap Kitabevi.
- AKYALÇIN, N. (2011), Türkçe Deyimler Sözlüklerine Alınmış, Deyim Olmayan Kimi Söz Öbeklerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Folklor/Edebiyat*, 18(68), 121-142.
- APRESYAN, Y.D. (1974). *Leksicheskaya semantika. Sinonimicheskiye sredstva yazyka*. Moskova.
- BALLY, Ch., (1961), *Franrsuzskaya stilistika*, Moskva: İzdatel'stvo İnostrannoy Literaturı.
- BARANOV, A., DOBROVOLSKII, D. (2014). *Osnovy Frazeologii*. Moskova: Flinta.

- BEKÇİOĞULLARI, F. (2006). *Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı*. Kahramanmaraş.
- ÇETİN, E. (2009). Orhon Yazıtlarında “İtaat” Kavramı, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall.
- ÇOTUKSÖKEN, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- DOĞANAY, A. (1971). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Ege Matbaası.
- EKER, S. (2019). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- EİÇİN, Şükrü (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- EMİROVA, A.M. (1972). K Izucheniye Antonimicheskikh Otnosheniy Vo Frazеologii. Voprosy Frazеologii: V. — CH. 2. — Novaya seriya, vyp. No 219. — Samarkand. S. 189—193.
- ERGİN, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- KENESBAYEV. I. (1977). *Kazak Tilinin Frazеologiyalık Sözdigi*, Almatı: Kazak Kengestik Sotsialistik Respublikası'nın Ğılım baspası.
- GENCAN, T. N. (1975). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- GENCAN, T. N. (2007). *Dil Bilgisi*. İstanbul: Tekağaç Eylül Yayıncılık
- GÖLPINARLI, A. (1977), *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri
- GÜMÜŞATAM, G. (2012). Deyim Bilimi Işığında Deyim Kavramı, *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS*, International Journal of Social Science, Volume 5 Issue 7
- HAMİDOV, H. (2006). Türkçe Deyimlerin Anlam ve Özellikleri: Konuşma İle İlgili Deyimler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*.

- HATIPOĞLU, V. (1964). *Kelime Grubu ve Kuralları*. Ankara: Türk Dil Araştırmaları Yıllığı - Belleten
- KORKMAZ, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2018), Türkçenin Anlatım Gücünde Deyimlerin Yeri, *Türk Dili Dergisi*, 68 Sayı
- KORKMAZ, Z., (1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KUNİN, A.V. (1967). *Frazeologičeskaya Varyantnost' i Sturkturnaya Sinonimiya v Sovremennom Angliyskom Yazıke*. Problemi Frazeologii i Zadaçi Ee İzuçeniya v Vışsey i Sredney Şkole. Vologda.
- KUTYEVA, M. (2009). *Semantika Frazeologizmov a Komponentom-ornitonimom V Russkom i İspanskoy Yazıkah*.
- LARİN, B.A., (1977), İstoria russkogo yazıkası i obşçee yazıkoznaniye, Prosveşçeniye, Moskva
- LARİONOVA, Y.A. (2014). *Frazeologičeskii Slovar Sovremennogo Russkogo Yazıkası*. Moskova: Adelant.
- NOVİTSKAYA, M.V. (2013). *Frazeologizmi, ih tipı i osobennosti stroeniya*. Stilevoe i reçevoe bitovaniye frazeologičeskikh yedinitı. Sankt- Peterburg.
- OSMANOVA, Ç. (1972), *Kırgız tilindegi idiomalar*, Frunze.
- OY, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- ÖZTÜRK, A. (1986), *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Yayıncılık
- POPOVA, A.R. (2009). *Ob Odnoy Iz Osobennostey Somaticheskoy Frazeologii*. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo, No 6 (2), s. 321–326.
- POLİVANOV, E. D. (2002). *Vvedeniye v yazıkoznaniye (dl'a vostokovedçeskikh vuzov)*. Moskva: Editorial URCC
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Arkadaş Yayınevi.

- SAĞLAM, M. Y. (2001). Atasözleri ve Deyimlerde İmgelem. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1845 – 51
- SHANSKIY, N. M. (1985). *Frazeologiya Sovremennogo Russkogo Yazyka*: Moskva: Vysshaya shkola.
- SHANSKIY, N.M. (1999). *Frazeologiya Sovremennogo Russkogo Yazyka*. Moskva.
- SİNAN, A. T. (2000). *Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Doktora Tezi).
- SİNAN, A. Turan (2001), “Türk Atasözlerinden Geçen Deyimler”, *Milli Folklor*, Sayı 51, Güz, s.91-98
- SİNAN, A. Turan (2001), *Türkçenin Deyim Varlığı*, Malatya: Kubbealtı Yayınları
- SİNAN, A. Turan (2008), “Deyimler Üzerine Notlar I”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2
- SULEYMANOVA, G. (2018). *Oğuz grubu Türk lehçelerinde organ isimleri ile yapılan deyimler*. Gazi Üniversitesi
- SYUYEIN, Ch. (2013). Issledovaniye Semanticheskikh Osobennostey Frazeologizmov s Komponentami-Somatizmami.
- TELIYA, V. N. (1966). *Çto Takoe Frazeologiya?*. Moskova: Nauka
- TELIYA, V.N. (2001). *Chto Takoye Frazeologiya*. Moskova.
- TIKHONOV, A. N. (2007). *Frazeologicheskiy Slovar' Russkogo Yazyka*. Moskva.
- TÜLBENTÇİ, F. F. (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- UYIKBAYEV, İ. (2010). *Kazirgi Kazak Tilindegi Varyanttılık Probleması*, Pavlodar: S. Toraygırov Atındağı Pavlodar Memlekettik Universiteti Baspası.
- VIDAKOVIĆ, V. (2011). Frazeologizmy s Komponentom-Somatizmom Glaz/Glaza v Russkom i Khorvatskom Yazykakh.

- VINOGRADOV, V.V. (1947). *Ob Osnovnykh Tipakh Frazeologicheskikh Yedinits v Russkom Yazyke*. Moskva.
- VLASOVA, N.A. (1995). Somatizmy Kak Strukturno i Semanticheski Organizuyushchiye Tsentry Vo Frazeognezdo - Obrazovatel'nom Protsesse. Materialy Mezhdunar. Lingvisticheskoy Konf. (2–4 oktyabrya 1995 g.). Tambov: TGU. S. 171–173.
- VOROBYEVA, L.B. (2015). Natsional'-Kul'turnaya Spetsifika Frazeologizmov S Komponentom Glaz V Russkom i Litovskom Yazykakh.
- YEKIBAYEVA, A.S. (2018). Sopostavitel'nyy Analiz Frazeologicheskikh Yedinits, Vyrabayushchikh Emotsii i Chuvstva Cheloveka. Tomsk.

ÖZET

Bu tezin konusu, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Rusçadaki somatik deyimlerin karşılaştırılmasıdır. Birinci bölümde deyimler tanımlandı ve incelendi; ikinci bölümde ise somatik deyimler semantik, morfolojik ve leksikal açıdan araştırılarak, benzerlikleri ile farklılıkları incelendi. Bu inceleme bu tezin asıl amacıdır.

Tezin Birinci Bölümünde genel olarak deyim özellikleri hakkında bilgi verildi. Bu zamana kadar deyim üzerine yapılan çalışmalara da geniş yer verildi. Bunun yanı sıra deyimlerin ortaya çıkması ve ortaya çıkış nedenlerine değinildi. Sonrasında deyimleri diğer sözcük öbeklerinden ayıran önemli nedenler hakkında anlatıldı.

Tezin ikinci bölümünde ise bu üç dildeki somatik deyim tespit edildi ve bu deyimler leksikal, morfolojik ve semantik açıdan ele alındı. Sonuç olarak her üç dilde aynı özellikler gösteren deyimler ortaya konuldu.

Anahtar Kelimeler: deyimler, karşılaştırmalı çözümleme

ABSTRACT

The subject of this thesis is A Comparative Study of Somatic Idioms in Turkish, Kazakh and Russian Languages. In the first part, idioms were defined and examined; In the second part, somatic idioms were investigated in terms of semantics, morphological and lexical aspects, and their similarities and differences were examined. This review is the main purpose of this thesis.

In the first part of the thesis, general information about idiom features was given. Until now, extensive studies on idioms have been given. In addition, the emergence of idioms and the reasons for their emergence were mentioned. Afterwards, the important reasons that distinguish idioms from other phrases were explained.

In the second part of the thesis, somatic idioms in these three languages were identified and these idioms were discussed in terms of lexical, morphological and semantic aspects. As a result, idioms with the same characteristics in all three languages were revealed.

Keywords: idioms, comparative analysis